Užmirštieji muzikos instrumentai: dūdmaišis ir Lietuva

RŪTA ŽARSKIENĖ
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjamas dūdmaišis – muzikos instrumentas, ypač aktyviai naudotas vėlyvaisiais viduramžiais ir Renesanso laikotarpiu, ko gero, visose Europos šalyse palikęs neišdildomų pėdsakų jų liaudies kultūroje ir išnykęs XIX–XX a. pradžioje. Nuo XVI a., o galbūt ir anksčiau, jis karaliavo ir Lietuvos muzikiniame gyvenime, tačiau iki šiol buvo nepelnytai mokslininkų užmirštas. Šis straipsnis – bandymas pažvelgti į šį instrumentą kompleksiškai, atsigręžti į jo ilgaamžę paplitimo ir raidos istoriją, gyvavimą kituose kraštuose, palyginant panašius reiškinius ir rekonstruojant jo naudojimą kaimo papročiuose, taip pat išnagrinėti repertuaro ir atlikimo stiliaus savitumus, dūdmaišio įtaką lietuvių etninei kultūrai.

Tyrimo, atlikto pasitelkiant istorinį lyginamąjį, tipologinį, analizės metodus, išvados rodo, kad Lietuvoje dūdmaišis, prieš įsigalint smuikui, kitiems styginiams, o vėliau ir dumpliniams instrumentams, buvo pagrindinis, kai kur net vienintelis vestuvių, krikštynų, kitų svarbių apeigų ir kaimo pasilinksminimų instrumentas. Jis buvo paplitęs visoje teritorijoje, tačiau XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje išliko tik rytiniame šalies pakraštyje. Specifinis atlikimo dūdmaišiu būdas, ypač burdoninis ūko pritarimas, įspaudė ryškų pėdsaką (buvo suformavęs savitą muzikinį stilių) tiek instrumentinėje, tiek vokalinėje lietuvių liaudies muzikoje.

RAKTAŽODŽIAI: dūdmaišis, dūda, Labanoro dūda (kulinė su ūku, kulinė dūda), dūdorius, dūduoti, lietuvių liaudies / etninė muzika, etninė kultūra.

ĮVADAS

Pradėjus domėtis dūdmaišio istorija paaiškėjo, kad jis gali būti vadinamas vienu populiariausių Eurazijos ir Šiaurės Afrikos istorinių laikų muzikos instrumentu. Buvo paplitęs Indijoje, Irane, juo grojo arabų tautos pietvakarių Azijoje, Tunise, žinotas visoje Europoje, Kaukazo tautose, juo dūdavo ir pačiuose Rytų Europos pakraščiuose prie Volgos upės gyvenančios tautos (mariai, mordviai, čiuvašai) ir kt. Vieni tyrinėtojai teigia, kad dūdmaišį žinojo dar senovės chaldėjai, babiloniečiai, žydai (Jurkštas 1976), kiti mano, jog iš tolimesnių Azijos kraštų prie Vidužemio jūros pakrančių jis atkeliavo gerokai vėliau. Pasak Curto Sachso, dūdmaišis nebuvo žinomas nei bibliniame Izraelyje, nei senovės Graikijoje. Jo nuomone, pirmą kartą neabejotinai dūdmaišis yra paminėtas Romos imperijos istoriko Suetonijaus (*Suetonius*) ir kituose I a. po Kr. šaltiniuose

(Sachs 1940: 141). Manoma, kad romėnai juo groję teatruose ir kariuomenėje (Paliulis 1933). Greičiausiai romėnai, o galbūt arabai šį instrumentą atgabeno ir į Šiaurės Afriką. Dar ankstyvaisiais viduramžiais dūdmaišis sparčiai plito po Pietų, Vakarų ir Vidurio, o kiek vėliau pasiekė ir Šiaurės bei Rytų Europą. Galima manyti, kad viduramžiais dažniausiai jis buvo naudojamas kaip liaudies ir karinis instrumentas. Nuo XIII a. tampa keliaujančių trubadūrų ir minezingerių instrumentu (Jurkštas 1976). XV a. juo plačiai dūduojama ir dvaruose bei laisvuosiuose miestuose. Velvetu išpuošta *mussete* grota net Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV rūmuose (PMI 55). XVII a., prancūzų aristokratų dvaruose pamėgus kaimišką stilių, dūdmaišis įsigali ir profesinėje muzikoje. Patobulintu dūdmaišiu (kad nereikėtų pūsti oro į maišą su burna, buvo pritaikytos nedidelės dumplės ir pan.) buvo grojama ansambliuose ir orkestruose, Europoje atsirado daug šio instrumento virtuozų. Dūdmaišis buvo gaminamas labai puošnus, aptrauktas brangiais audiniais, apkalinėtas aukso bei sidabro skarda ir labai brangiai kainavo (ten pat; Paliulis 1933). Juo buvo dūduojama ne tik šokių vakaruose, bet ir kituose visuomenės pasilinksminimo renginiuose. Airiai, pavyzdžiui, dūdmaišiais sveikindavo kriketo nugalėtojus, atstovaudavo sirgaliams XVII–XVIII a. pradžioje populiariuose buliaus pjudymo šunimis turnyruose[1]. Kaip kariuomenės instrumentas ilgiausiai jis buvo naudojamas Airijoje ir Škotijoje, savitas jo balsas iki šiol simbolizuoja šių šalių nacionalines pajėgas.

Daug dėmesio dūdmaišiui skyrė įvairių šalių liaudies muzikos instrumentų tyrinėtojai, etnomuzikologai. Parašyta ne viena monografija, nagrinėjanti šio instrumento įsiliejimą į vieno ar kito krašto kultūrą. Dūdmaišio istorija ir nūdiena Skandinavijoje bei gretimose šalyse gvildenama švedų mokslininko Pero-Ulfo Allmo knygoje *Säckpipan i Norden* („Dūdmaišis Šiaurės šalyse“) (1990). Apie dūdmaišio vaidmenį Škotijoje, tradicijos perėmimą ir kaitą solidų darbą *The Highland Pipe and Scottish Society 1750–1950* („Kalniečių dūda ir Škotijos visuomenė 1750–1950 metais“) (2000) parašė Williamas Donaldsonas, jo ypatybes Lenkijoje išnagrinėjo Zbigniewas Jerzy Przerembskis dviejuose didžiuliuose *Dudy* („Dūdmaišis“) tomuose. Pirmasis (2006) skirtas dūdmaišio gyvavimui senojoje Lenkijos kultūroje, t. y. pirmosios Lietuvos ir Lenkijos valstybės metais, o antrajame (2007) gvildenami XIX a. šaltiniai, dūdmaišio paplitimas, pavadinimai, repertuaras, vaidmuo liaudies papročiuose ir kiti klausimai. Dūdmaišio fenomeną nagrinėjančius mokslinius straipsnius, studijas parašė vengras Jánosas Manga, baltarusė Inna Nazina, estas Igoris Tõnuristas, latvis Valdis Muktupavelas, maris Olegas Gerasimovas ir daugelis kitų mokslininkų. Jam yra skiriamos tarptauti-

1 Z. J. Przerembskis savo knygoje (2006: 53) cituoja airių mokslininko Breandano Breathnacho straipsnį „The Irish Pipes“, paskelbtą 1976 m. žurnale *The Brussels Museum of Musical Instruments Bulletin* (No. 1-2, p. 1–15).

nės konferencijos, kurių pranešimai skelbiami atskirais leidiniais. Lietuvoje dūdmaišis tyrinėtas labai mažai. Pirmasis 1911 m. jį trumpai aprašė Juozas Žiogas, 1928 m. dūdmaišį apibūdino nenustatytas autorius, pasirašęs K. S. inicialais, o 1933 m. – Stasys Paliulis. Sovietmečiu pasirodė Jurgio Dovydaičio (1966), Vytauto Jurkšto (1976), Marijos Baltrėnienės (1980), Pranės Dundulienės (1987), Rimanto Sliužinsko (1990, 1991) publikacijos, aprašančios jo konstrukciją, istorinius šaltinius, paplitimą Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Deja, manant, kad išliko labai nedaug duomenų, rimtesnio mokslinio tyrimo dūdmaišis kol kas nesusilaukė. Straipsnio autorė, nesigilindama į dūdmaišio konstrukcijos detales, gamybos ypatumus, derinimo būdus, šia publikacija tikisi žengti pirmąjį žingsnį į kompleksinius, išsamesnius šio instrumento tyrimus, neatsiedama jo nuo istorinio ir kultūrinio Lietuvos ir kitų šalių konteksto.

KONSTRUKCIJOS RAIDA

Dūdmaišio konstrukcija niekada nebuvo vienalytė. Galima manyti, kad bėgant amžiams ji patyrė didžiulių pokyčių. Šiandien įprasta, kad dūdmaišis – burdoninis instrumentas ir išgaunami tuo pačiu metu mažiausiai du garsai: viena birbyne muzikantas groja pagrindinę kūrinio melodiją, o antroji jai pritaria, išduodama vieną, pritariantį, dažniausiai gerokai žemesnį garsą. Tačiau tyrinėtojų duomenimis, iki XIII–XIV a. dūdmaišis Europoje neturėjo papildomos burdoninės dūdelės, o pritarimo funkciją iš dalies atlikdavęs dvigubos melodinės birbynės[2] antrasis vamzdelis. Nuo XIII a. įvairiuose piešiniuose, reljefuose ir pan. dūdmaišis jau pradedamas vaizduoti su atskira burdonine dūdele (Sachs 1940: 281–283).

Viena iš primityviausių viduramžių dūdmaišio atmainų yra birbynė (dviguba birbynė) su pūsle[3], kuri, C. Sachso teigimu, minima nuo XIII iki XVII a. pradžios ir yra atėjusi iš Rytų (ten pat: 283). Vėliau toks instrumentas buvo naudojamas tik kaip žaislas (PMI 54). Aprašydamas pasartiškių (Dusetų, Antazavės, Duokiškio, Kamajų, Jūžintų) muzikos instrumentus, tautosakos rinkėjas Antanas Mažiulis pamini ir pūslę su dūdele arba rėksnele ir ją pavadina *kulinės dūdos* atšvaitu (LTR 1246/45, 47/). Įdomu, kad labai panašios konstrukcijos dūdmaišiai, kaip visaverčiai suaugusiųjų instrumentai, dar XX a. buvo paplitę tarp marių ir mordvių, priklausančių finų kalbinei grupei, ir čiuvašų, kalbančių tiurkų kalba. Visos šios tautos gyvena Rusijos Federacijoje prie Volgos upės. 1909 m. aprašydamas čiuvašų dūdmaišį, padarytą iš jaučio pūslės su viena kauline dūdele, Aleksandras

2 Tai vieną pūstuką ir du sujungtus vamzdelius turintis instrumentas, žinomas Azijoje, Vidužemio jūros pakrantėse, Kaukaze, Balkanuose ir kitur.

3 Aprašant dūdmaišių konstrukcijas, atskirai neminimas pūstukas – vamzdelis, per kurį buvo pripučiamas dūdmaišio maišas, manant, kad jis yra savaime suprantamas ir būtinas dūdmaišio elementas.

Maslovas pažymi, kad tai tikrai vienas iš pirmykščių dūdmaišio egzempliorių (Маслов 1909: 55). Yra duomenų, kad panašios konstrukcijos dūdmaišį, tik su viena melodine dūdele, turėjo ir vodai – dabartinės Rusijos Sankt Peterburgo srities vakarinėje dalyje gyvenanti finų tauta (Герасимов 1996: 141). Rusai taip pat gamindavosi dūdmaišį iš jaučio pūslės (Зеленин 1991: 372). Aprašydamas čiuvašų *šapar* 'pūslė' konstrukciją, Anatolijus Černychas pažymi, kad tai yra dūdmaišis, kurio maišas padarytas iš gyvulio šlapimo pūslės, turintis vamzdelį orui pripūsti ir dvi sujungtas melodines dūdeles, kurios apačioje kartais turi vieną bendrą tošinę taurę (Черных 1989: 66). Panašiai yra daromas ir marių *šiuvyr* (nuo mar. *шӱвыронг* 'pūslė (šlapimo)'). Jis taip pat turi dvi sujungtas dūdeles: dešinioji – melodinė, kairioji – bosinė. Pastaroji iš dalies gali būti įvardyta kaip burdoninė, tačiau ja galima išgauti ne vieną, o tris garsus. Senovėje dūdmaišio birbynėles mariai darydavo iš gulbės, žąsies, gervės kojų kaulų. Vėliau jas pakeitė metalinės, varinės arba skardinės, pakeisdamos švelnų skambėjimo tembrą į šaižų metalinį (Герасимов 1996: 144). Tai buvo vienas populiariausių marių muzikos instrumentų, naudojamas svarbiausiose bendruomenės darbo ir šeimos apeigose. Beje, reikia pažymėti, kad tiek mordviai, tiek čiuvašai greta primityvių pūslinių instrumentų turėjo ir klasikinės konstrukcijos dūdmaišius, pagamintus iš gyvulio odos, su atskiromis melodinėmis ir burdoninėmis dūdelėmis[4].

Antrajai grupei būtų galima priskirti dūdmaišius, ypač plačiai paplitusius Rytų kraštuose, kurie pagal savo konstrukciją atspindėtų tarsi kitą šio instrumento raidos pakopą. Tai – taip pat atskirõs burdoninės dūdelės neturintys dūdmaišiai, tačiau jų maišai gaminami jau ne iš gyvulio šlapimo pūslės, bet iš odos arba kailio. Jie turi po vieno vamzdelio arba dvigubą melodinę birbynę. Tokiõs konstrukcijos dūdmaišiai, pagaminti iš visos nudirto paršiuko odos, buvo žinomi viduramžių Europoje. Pažymėtina, kad dūdmaišis su odiniu maišu ir viena melodine birbyne dar XX a. buvo naudojamas Indijoje. Tokie dūdmaišiai, tik dažniausiai su dviguba birbyne, buvo paplitę tarp Azijoje ir Šiaurės Afrikoje gyvenančių arabų (PMI 54–56). Pasaulio muzikos instrumentų kilmę ir raidą tyrinėjęs Jeremy Montagu, remdamasis savo sukaupta didžiule instrumentų kolekcija, pagrįstai mano, kad dūdmaišis buvo sugalvotas norint pratęsti, palengvinti grojimą birbyne. Tai ypač gerai atspindi Tuniso dvigubos birbynės *zukros* pavyzdys. Ja buvo grojama kaip atskiru instrumentu (t. y. be maišo) ir pritaisius prie maišo, tai yra pasidarius dūdmaišį (Montagu 2007: 88). Tikriausiai iš šių kraštų dūdmaišiai paplito ir tarp Kaukaze bei Užkaukazėje gyvenančių tautų. Tai būtų gruzinų *gudastviri*, armėnų *parakapzuk,* azerbaidžaniečių *tulum*, adžarų *čiboni*, karačiajų čerkesų *gybyt kobuz*

4 Čiuvašų *sarnai*, *srnai* turėjo vieną melodinę ir dvi burdonines dūdeles, o mordvių *skamora* – vieną burdoninę ir dvi tris melodines dūdeles (Черных 1989: 60–61). Galbūt pastarasis pavadinimas galėtų liudyti, kad šio tipo dūdmaišiai Mordvijoje paplito drauge su skomorochų pasirodymais.

ir kt. Šie instrumentai dažniausiai turi po dvigubą melodinę birbynę (karačiajų čerkesų – vieno vamzdelio birbynė) su 3–6 skylutėm, vainikuojamą gyvulio rago. Prie visų jų aprašų pažymima, kad praeityje buvo plačiai naudojami, juos ypač mėgo kalnų piemenys. Anksčiau Kaukaze dūdmaišiu grodavo klajojantys muzikantai *mestvire*, juo pūstos lyrinių ir epinių dainų, taip pat šokių melodijos (Черных 1989: 48, 59, 64, 65; Маслов 1909: 55).

Trečiajai grupei priskirkime dūdmaišius, turinčius vieną (kartais ir daugiau) melodinę ir vieną, dvi (ir daugiau) atskiras burdonines birbynes. Šiuos instrumentus būtų galima pavadinti klasikiniais, nes buvo universalūs ir plačiai naudojami. Kaip minėta, nuo XIII–XIV a. šio tipo dūdmaišiais buvo grojama Vakarų ir Vidurio Europoje. Manytina, kad maždaug tuo pat metu arba kiek vėliau jie galėjo pasiekti ir Rytų Europą – dabartines Ukrainos, Baltarusijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos, Rusijos teritorijas. Šio tipo dūdmaišius C. Sachsas skirsto į dvigubo liežuvėlio, arba, kaip jis vadina, „obojinius“, ir viengubo liežuvėlio – „klarnetinius“. Jo žiniomis, Vakarų ir Centrinėje Europoje (taip pat ir Rytų Europoje – *R. Ž.*) paplitę „klarnetiniai“ (t. y. abi pagrindinės dūdmaišio dūdelės – melodinė ir burdoninė – turi viengubus liežuvėlius) dūdmaišiai. Škotijos, Airijos, Didžiosios Britanijos ir kai kurių Prancūzijos vietovių instrumentai turi klarnetinį burdoną ir obojinę melodinę dūdelę, o Italijoje ir dalyje Prancūzijos abi dūdelės yra obojinės. Pagal liežuvėlio konstrukciją ir dūdelių išsidėstymą C. Sachsas jam žinomus dūdmaišius suskirsto į šešias grupes (žr. Sachs 1940: 282–283).

Valstietis, grojantis dūdmaišiu – *dudeliu*. Vilniaus gub., Švenčionių aps., Linkmenų vls., Ožkinių k. (Iš: *Senoji Lietuva. Paroda nacionaliniame muziejuje 2009 09 01–2009 11 30*, Vilnius–Sankt Peterburgas, 2009, p. 48. *Fotografavo Aleksandras Seržputowskis*, 1909)

Lietuvoje ir kitose Rytų Europos šalyse XIX–XX a. pradžioje paplitusio dūdmaišio konstrukciją galima apibrėžti remiantis Marijos Baltrėnienės ir Romualdo Apanavičiaus lietuvių liaudies instrumentų žinynu ir Rimanto Sliužinsko parengta Labanoro dūdos metodine priemone. Tokį dūdmaišį sudaro keturios dalys: odinis arba kailio (rečiau – pūslės) maišas – oro rezervuaras, vamzdelis-pūtiklis, įstatomas į maišą, per kurį pučiamas į maišą oras, melodi-

nė vieno liežuvėlio birbynė su 6–9 garso skylutėmis ir vienas (retkarčiais – du) burdoninis vieno liežuvėlio vamzdis be skylučių. Ant abiejų birbynių (melodinės ir burdoninės) apatinio galo paprastai užmaunama po medinę taurę arba gyvulio ragą. Melodinės birbynės garsaeilis – dažniausiai diatoninis, burdoninis vamzdis derinamas prie pagrindinės melodinės birbynės garso kvarta (undecima) ar oktava žemiau. Jei pritaisomas antras – storesnis, ilgesnis burdoninis vamzdis, jis derinamas nuo pirmojo kvinta žemiau (Baltrėnienė, Apanavičius 1991: 163–164; Sliužinskas 1990: 3–7).

DŪDMAIŠIS RYTŲ EUROPOJE

Dūdmaišio pakilimo ir „nuosmukio“ istoriją civilizuotoje Europoje puikiai galėtų atspindėti Vengrijos pavyzdys. Čia dūdmaišis minimas nuo XIII amžiaus. XVI a. jis buvo itin mėgstamas, jį pūtė husarai – raitosios kariuomenės atstovai. XVI–XVII a. beveik visi vengrų aristokratai dvaruose turėdavo ansamblius ar nedidelius orkestrus, kuriuose buvo grojama smuiku, dūdmaišiu, trimitu, turkiška dūdele *taragato*, liutne, cimbolais, spinetu ir kitais instrumentais. Dūdmaišininkai buvo neblogai apmokami, pavyzdžiui, iš vienuolikos kunigaikščio Ferenco Rakocio (*Ferenc Rákóczi*) muzikantų už dūdmaišininką daugiau dienpinigių gaudavo tik pirmasis smuikininkas ir trimitininkas. Be dūdmaišio neapsiėjo nei valstiečių, nei aukštuomenės krikštynos, vestuvės ir kitos šventės. Į savo kapelas jį buvo įtraukę ir Vengrijos čigonai, kurie buvo kviečiami groti per dvarininkų ir miestelėnų vestuves, žiemos ir kitas šventes. XVIII a. Vengriją užplūdo stipri užsienio muzikos ir naujų instrumentų banga iš Vakarų, tikriausiai todėl šio šimtmečio antrosios pusės šaltiniuose dūdmaišis aristokratų rūmuose nebeminimas. J. Mangos nuomone, iš rūmų ansamblių jį greičiausiai išstūmė violončelės pirmtakas *gordon*, kuris perėmė burdono vaidmenį. Pamažu dūdmaišis užleidžia savo pozicijas ir miestelėnų muzikiniame gyvenime, armijoje, juo nustoja groti ir čigonų ansambliai. Nuo XIX a. dūdmaišis lieka tik valstiečių, dažniausiai – piemenų instrumentu (Manga 1988: 39–41). XX a. viduryje buvo likę vos keli juo groję kalnų regionų piemenys.

Keletą šimtmečių dūdmaišis buvo vienas pagrindinių instrumentų ir senojoje Lenkijoje. Lenkų *dudy*, *gajdy*, *kozioł* ir pan. nuodugniai ištyręs Z. J. Przerembskis nurodo, kad jis buvęs labai populiarus Lietuvos ir Lenkijos valstybės laikais, ypač XVI–XVII amžiuje. Tai lėmė jo „universalumas“ ir atlikėjų profesionalumas. Dūdmaišiu buvo grojama ne tik smuklėse, bet ir dvaruose, bažnyčioje, miesto šventėse, kaimo bendruomenėje jis buvo naudojamas beveik visuose kalendoriniuose ir šeimos papročiuose. Dūduodavo dažniausiai iš feodalinio kaimo kilę muzikantai. Lažas jiems paprastai buvo pakeičiamas į mokestį pinigais, tad jie

galėjo apsigyventi ten, kur norėjo. Gerai išmokę groti šiuo gana paprastu instrumentu, muzikantai galėdavo patenkinti visus to meto muzikinius reikalavimus, be to, pasamdyti vieną dūdmaišininką būdavo daug pigiau nei visą ansamblį. Kai kurie iš jų tapdavo keliaujančiais muzikantais, uždarbiaudavo kaimyninėse šalyse, ypač dažnai keliaudavo į turtingus amatininkų Vokietijos miestus (Leipcigą ir kt.). Šitaip dūdmašininkai išplatino lenkišką muziką ir šokius Vidurio Europos ir Skandinavijos dvaruose ir miestuose (Przerembski 2006: 579–581). XIX a. dūdmaišis naudojamas jau tik Lenkijos kaimuose.

Šiaurės Europoje seniausi dūdmaišio egzistavimo dokumentai – XIV a. akmeniniai Upsalos katedros ir kitų bažnyčių reljefai, vaizduojantys muzikantą, pučiantį dūdmaišį. Pirmą kartą rašytiniame šaltinyje dūdmaišis minimas 1555 m. švedų vyskupo Olafo Magnuso (*Olaus Magnus*) *Šiaurės tautų istorijoje*, kurioje autorius apibūdino Švedijos ir gretimų tautų gyventojų buitį bei liaudies papročius. XVI a. pabaigoje švedai dūdmaišių atsiveždavo iš Vokietijos. XVII–XVIII a. į Skandinaviją plūdo dūdmaišiais ir kitais instrumentais grojantys keliaujantys muzikantai iš Italijos, Vokietijos, Škotijos, Vengrijos, Austrijos, kitų kraštų ir darė didelę įtaką Švedijos muzikinei kultūrai (Allmo 1990: 20, 594–598). Švedų *säckpipa* buvo ypač mėgstamas gyvulių augintojų. Juo grodavo piemenys ganykloje, dūdmaišio melodijos skambėdavo vestuvėse, šokiuose ir kituose pasilinksminimuose. Jis ypač buvo mėgstamas iki šiol liaudies muzikantais garsėjančiame Dalarnos regione. Ten 1940 metais mirė paskutinis liaudies dūdmaišininkas (Ling, Ramsten 1980: 203–204; Линг 1981: 45–46).

Pirmieji dūdmaišio paminėjimai Latvijos ir Estijos teritorijoje siekia XVI amžių. Šio šimtmečio pabaigos Livonijos kronikoje, aprašant netoli Talino vykusias valstiečių šventes, minimi dideli, kiekviename kaime gerai žinomi dūdmaišiai (Tõnurist 1976: 47). Nemaža dėmesio skiriama dūdmaišiams, aprašant muzikos instrumentus, XVII–XVIII a. šaltiniuose, o viename netgi pažymima, kad dūdmaišis – mėgstamiausias estų ir latvių muzikos instrumentas. Pasak V. Muktupavelo, tam galėjo turėti įtakos XVI–XVII a. Livonijos teisė, kurioje nurodoma, kad „ne vokiečiai“, tai yra latviai ir estai, savo vestuvėse gali groti tik dūdmaišiais ir būgnais. Tačiau dvarininkams ir didikams ilgainiui dūdmaišių keliamas triukšmas taip įkyrėjo, kad buvo išleistas specialus įstatymas, iš pradžių draudžiantis dūduoti mažesnėse šventėse, o 1760 m. pabaigoje – absoliučiai visose. Dūdmaišininkams netgi buvo grasinama kūno bausmėmis. Nepaisant to, latvių *suomu dūdas*, kaip Dievą šlovinantis instrumentas, minimas tiek XVII a. Ernsto Glücko *Biblijos* vertime į latvių kalbą (Muktupāvels 2002: 25, 44), tiek 1825 metų leidime[5]. Pasak I. Tõnuristo, Estijos Liuteronų bažnyčia jau nuo XVII a. draudė

5 Iš V. Muktupavelo paskaitos „Tarp dangaus ir žemės: muzikos instrumentai baltų biblijose“ Vilniaus universiteto Baltistikos katedroje 2011 m. kovo 4 d.

liaudies muzikos instrumentus, kuriais tuo metu buvo griežiama įvairiausiuose pasilinksminimuose. Ši kova itin suaktyvėjo XVIII a., dūdmaišis imtas vokiškai niekinamai vadinti *velnio dumplėmis* arba *pragaro maišu* (Tõnurist 1976: 48), tačiau estų *torupill* ir toliau liko liaudies mėgstamu muzikos instrumentu. XVIII–XIX a. kai kurie kaimo dūdmaišininkai tampa netgi profesionaliais muzikantais. Yra duomenų, kad tokiems baudžiauninkams lažas buvo pakeičiamas dūdavimu. Dvarininkai siųsdavo dūdmaišininkus į laukus ir jie, atsistoję už nugaros tiems, kurie nespėdavo drauge su visais, išjuokdavo pūsdami visokius juokingus garsus (ten pat: 50).

Rusijoje dūdmaišis, vadinamas *kozica*, taip pat paminėtas XVI a., o pirmą kartą trumpai aprašytas XVIII a., pastebint, kad jo maišas buvo padarytas iš kiaulės arba jaučio pūslės ir turėjo dvi, kartais tris nendrinius vamzdelius (Вертков 1975: 45). XVI–XVII a. minimi dūduojantys keliaujantys artistai – skomorochai, meškininkai ir už linksmybes apmokami muzikantai (*музыканты Потешной платы*, Вертков, Благодатов [et al.] 1975: 28). XIX a. vidurio šaltiniuose jau rašoma, kad dūdmaišis gaminamas iš odos arba viso ožiuko kailio, į kojų vietas įstatant skirtingus vamzdelius (Вертков 1975: 46). Kaip ir kitose tautose, rusuose dūdmaišis turėjo toli gražu ne vieną vardą. Rusų mokslininkai nesutaria dėl XX a. antroje pusėje bendriniu tapusio pavadinimo *volynka* kilmės. Viktoras Beliajevas mano, kad senasis rusų dūdmaišis, analogiškas marių, čiuvašų ir kitų Volgos tautų instrumentams (iš jaučio arba kiaulės pūslės), buvo vadinamas *koza* arba *kozica*, o pavadinimas *volynka* yra vėlesnis ir reiškia instrumentą iš Volynės miesto (Беляев 1990: 39–40). Su juo nesutinka Konstantinas Vertkovas[6]. Jo nuomone, pavadinimas *volynka* kilęs nuo žodžio *вол* 'jautis' (Вертков 1975: 45).

I. Nazinos duomenimis, baltarusių *dūda* pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose – verstinėje senojoje baltarusių grožinėje literatūroje – paminėta XV a. pabaigoje[7]. *Dūdorius*, *dūda* minimi ir XVII–XVIII a. literatūros veikaluose. Nuo XVI a. iki pat XX a. pradžios *dūda* ir kiti instrumentai buvo naudojami tradicinio baltarusių *batleikos* (nuo lenk. *Betleem* – Betliejus) lėlių teatro vaidinimuose. Pirmiausia pavaizdavus kanoninį kūdikėlio Jėzaus gimimo siužetą, antrojoje vaidinimo dalyje paprastai buvo vaidinamos komiškos buitinės scenos, kurias palydėdavo smuiko, cimbolų, dūdmaišio ir būgno ansamblis (vad. *троистая музыка*)[8] (Назина

6 K. Vertkovas teigia, kad rusai dūdmaišį vadino ir *duda* (Вертков 1975: 44). Tačiau gali būti, kad jis pateikė baltarusišką šio instrumento pavadinimą.

7 Albina Skorabagatčianka mini XV a. Radvilų metraščio miniatiūrą „Šv. Izaoko gundymas“, kurioje vaizduojamas pirmojo tipo dūdmaišį (pūslę su dūdele) pučiantis muzikantas (Скорабагатчанка 1997: 33–34). Apie šią miniatiūrą, kaip vieną primityviausių rusų dūdmaišio formų, savo knygoje užsimena ir K. Vertkovas (Вертков 1975: 45).

8 Reikia pažymėti, kad dar ir šiandien Katalikų bažnyčios tradicinėse įvairių tautų prakartėlėse greta Šventosios Šeimos dažnai galima matyti ir piemenį su dūdmaišiu.

1979: 115–117). Todaras Kaškurėvičius dūdmaišio paplitimą sieja su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija ir sako, kad tiksliau būtų jį vadinti ne baltarusiška, o *lietuviška dūda*. Greta įvairių istorinių šaltinių jis pateikia ir XVII a. Vilniaus teismų dokumentus, kur minimas grojimas *dūda*, *dūdoriai* (Кашкурэвіч 2008: 101–104). Ypač gausu dūdmaišio paminėjimų XIX a. aprašuose. Jis aptinkamas beveik visuose Vitebsko, Vilniaus ir Minsko gubernijų gyventojų buities aprašymuose. Be jo neapsieidavo ne tik pasišokimai smuklėse ar mugėse, bet ir svarbiausios kaimo bendruomenės kalendorinės ir šeimos šventės. Dūdmaišį pūtė lalautojai, kalėdotojai, taip pat vestuvių muzikantai, jo garsai skambėjo per rugiapjūtę, galbūt net ir per mirusiųjų paminėjimus (Назина 1979: 117–119).

DŪDMAIŠIS LIETUVOJE

Istoriniai šaltiniai

Šiandien sunku tiksliai pasakyti, kada dūdmaišis pirmą kartą paminėtas Lietuvoje[9]. Vienas ankstyviausių jo paminėjimų Lietuvoje ir Rusijoje randamas minėtoje O. Magnuso *Šiaurės tautų istorijoje*, išleistoje 1555 m. (Przerembski 2006: 213). *Dudaragine* (*eine grosse Sackpfeiffe*) ir *murenka* (*eine kleine Sackpfeiffe*) greta kitų rytų Prūsijos muzikos instrumentų XVI a. pabaigoje minimos Jono Bretkūno *Biblijos* vertime (Bretkunas 1590; Bartusevičius 1973). Matas Pretorijus, aprašydamas XVII a. Prūsijos lietuvių gyvenimo įdomybes, pateikia piešinį, kuriame vaizduojami „Heiduką“ šokantys vyrai ir muzikantai: kairėje – būgnininkas ir fleitininkas, dešinėje – dūdmaišininkas (Pretorijus 2006: 636). 1846 m. Liudvikas Adomas Jucevičius rašo, kad šventinėmis dienomis Švenčionių, Ašmenos apskrityse ir visoje Gardino gubernijoje *karčemėlėse* grojama *rusų dūda*, o jos garsas primenąs linksmai nusiteikusios meškos maurojimą (Jucewicz 1846: 200–201). Antanas Juška, aprašydamas XIX a. antros pusės Veliuonos apylinkių vestuvių papročius, mini grojus dūdomis ir smuikais, kartais ir kitais instrumentais (kanklėmis, ožragiais, vamzdžiais, būgneliais ir t. t). Akivaizdu, kad tautosakininkas pateikia apibendrintą apeigų aprašymą, nedetalizuodamas, kokiu instrumentu ir kokią melodiją grojo, tačiau pastebėtina, kad dūda ir smuikas minimi visais su muzika susijusiais vestuvių momentais (Juška 1955). Dūdmaišis pūstas ir šiaurės rytų Lietuvoje. Pasak Mečislovo Davainio-Silvestraičio, apie 1888 metus Pušaloto parapijoje seni žmonės prisiminę, kad Lėvens upe

9 R. Sliužinskas pateikia Antano Foko duomenis, kad dūdmaišis paminėtas 1565 m. Vilniaus Seimo įsakuose (Sliužinskas 1990: 8). Pasak P. Dundulienės, rašytiniuose šaltiniuose rašoma, kad XIV–XV a. Vilniuje grįžtančius karo nugalėtojus, kunigaikštį Algirdą ir kitus sutikdavo su dūdų muzika ir dainomis (Dundulienė 1987). Tačiau čia nebūtinai buvę dūdmaišiai. Galėjo būti ir trimitai.

į Pasvalį sielius plukdantys sielininkai turėję *kulines dūdas* (Žiogas 1911). Po Kriukų apylinkių kaimus (Šiaulių aps.) vaikščiodavę elgetos su *kuline dūda*, kuria pritardavę savo giesmėms (Moszyński 1941: 59). Taigi galima manyti, kad XIX a. antroje pusėje dūdmaišis dar žinotas didžiojoje Lietuvos dalyje, o XIX a. pirmoje pusėje juo dar turėjo būti dažnai grojama vestuvėse, krikštynose, kaimo šokiuose ir kitur.

Rytų Lietuvos dūda. XIX a. pabaiga–XX a. pradžia

1911 m. straipsnyje „Apie kulinę su ūku" J. Žiogas labai tiksliai ir išsamiai aprašo instrumento konstrukciją, pateikia ir fotografiją. Nurodo, kad jis plačiai tebenaudojamas kai kuriose Vilniaus gubernijos vietose, taip pat Kauno gubernijos Ežerėnų apskrityje, o Daugėliškio parapijoje *dūdų* dar yra kiekviename sodžiuje. Šylėnų[10] sodžiuje, tarp Vydžių ir Rimšės, galima rasti seniausių instrumentų, čia gaminamos bei parduodamos ir naujos dūdos (Žiogas 1911). Tačiau akivaizdu, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ir šiame regione dūdmaišių sparčiai mažėjo. Mikas Petrauskas, išvardydamas rytų Lietuvos kaimus, kuriuose dūdmaišiu nors ir retai, bet tebegrojama, pažymi, kad „ypač Labanoro kulinė buvo labai garsi", ja grota rugsėjo 8 dienos atlaiduose[11], ir apgailestauja, jog dabar nei instrumentų, nei pasilinksminimų tenai nebelikę (Petrauskas 1909: 20–22). Autorius, K. S. inicialais (arba slapyvardžiu)[12] pasirašęs 1928 m. publikuotą straipsnį apie Labanoro dūdą, sakosi ją matęs maždaug 1881 m. Vidiškių dvare. Čia buvo virėjas Antanas Sirgūnas iš Rimšėnų kaimo, kuris gražiai dūduodavo, kartais ir dainelėmis pritardavo. Autorius rašo, kad vietinių žmonių vadinama *dūda* tuo metu buvo žinoma visoje apylinkėje: Daugėliškio, Palūšės, Linkmenų, Labanoro ir kitose parapijose. „Dūdoriai ant dūdų dūduodavo vestuvėse, kuokinėse [šokių vakaruose – *R. Ž.*] ir kitokiuose pasilinksminimuose. Dūdai pritardavo smuikai, armonikos, klernetai..." (K. S. 1928). Antrasis citatos sakinys galbūt galėtų reikšti, kad buvo dūduojama ir drauge su kitais instrumentais (pvz., smuiku), bet ne visais vienu metu. Pažymėtina ir tai, kad tuomet, kai tas straipsnis buvo parašytas, Lietuvoje armonikos tipo instrumentai jau buvo labai paplitę, tačiau XIX a. antros pusės kaime armonika dar turėjusi būti retenybė.

10 Panašu, kad autorius netiksliai užrašė kaimo pavadinimą. Tai galėjo būti Šiūlėnai, Vydžių par. (dabar – Rimšės sen., Ignalinos raj.).

11 Garsioji Labanorinė – Švč. Mergelės Marijos atlaidai.

12 R. Sliužinskas (1990) mano, kad šio straipsnio autorius galėjo būti Adolfas Sabaliauskas (1873–1950). Tačiau kodėl tada jis, savo amžiaus pradžios publikacijose aprašydamas lietuvių instrumentus, trumpai apibūdinęs dūdmaišį, rašo: „jau aš nebemačiau jos [kulinės su ūku – *R. Ž.*]" (Sabaliauskas 1904, 1911)? Manytina, kad publikacijos autorius galėtų būti kiek vyresnis už A. Sabaliauską jo amžininkas – archeologas ir kraštotyrininkas kunigas J. Žiogas (1868–1935), apie dūdmaišį rašęs minėtame 1911 m. straipsnyje, arba kol kas dar nenustatytas asmuo.

Apie dūdmaišio gyvavimą XX a. pradžioje rytų Lietuvoje žinių suteikia ir 1908 m. Eduardo Volterio fonografo įrašai, saugomi Berlyno fonogramų archyve. Iš volelių sąrašo sužinome, kad dūdmaišiu grojo Juozas Voldemaras[13], o smuiku antrino jo kaimynas bei giminaitis Feliksas Krasauskas. Deja, daugiau duomenų Berlyno fonogramų archyve, kuriam E. Volteris patikėjo saugoti volelius, neišliko. Iš giminaičių pasakojimų, užrašytų 2011 m., žinome, kad kaimo kalvis J. Voldemaras užaugo keturių brolių šeimoje, tačiau iš ko išmoko groti dūdmaišiu, įsigijo instrumentą, kada ir kur grodavo, galime tik numanyti. Galbūt dūdmaišiu grojo jo senoliai ir jis tęsė giminės tradiciją? Žinome tik tiek, kad J. Voldemaro vyresnysis sūnus Pranas taip pat buvo kalvis, mokėjo griežti smuiku, bet žinių, kad jis būtų muzikavęs ir dūdmaišiu, neturime. F. Krasauskas buvo vadinamas kaimo „veterinoriumi“, tačiau gydė ne tik gyvulius, bet ir žmones. Jį žinojo ir vertino tiek aplinkinių lietuviškų, tiek gudiškų kaimų (dabartinė Baltarusijos teritorija) gyventojai. Polinkį muzikai paveldėjo ir jo sūnūs Zenonas ir Mykolas. Zenonas skambino mandolina, šio pomėgio nepamiršo ir emigravęs į Argentiną. Gabumais muzikai išsiskyręs jaunėlis Mykolas, galėjęs armonika čia pat iš klausos pagriežti ką tik išgirstą melodiją, žuvo Antrajame pasauliniame kare[14]. Šie pavyzdžiai liudija, kad vaikai nenorėjo groti savo tėvų instrumentais, senuosius atsibodusius instrumentus keisdavo naujaisiais. Todėl galime manyti, kad su J. Voldemaro mirtimi Dysnoje nustojo skambėti ir dūdmaišis. Kad karta, gimusi XIX a. pabaigoje, neperėmė savo tėvų muzikavimo tradicijos, rodytų garsių muzikantų brolių Telyčėnų pavyzdys. Cimbolininkas Jonas ir smuikininkas Kazys, visoje Tverečiaus apylinkėje garsaus dūdoriaus Justino Telyčėno sūnūs, nuo mažens grojo kur kas madingesniais ir perspektyvesniais instrumentais nei dūda, buvo laikomi geriausiais kaimo muzikantais (LTR 2239, p. 5).

Jurgis Dovydaitis, užrašęs duomenų apie dūdmaišį ir ekspedicijose, 1966 m. straipsnyje teigia, kad *Labanoro dūda* Lietuvoje išnyko prieš 30–40 metų. Jis, kaip ir ankstesni autoriai, gana tiksliai aprašo instrumento konstrukciją ir patvirtina, kad ilgiausiai Labanoro dūda buvo išlikusi Labanoro, Linkmenų, Švenčionių, Ignalinos apylinkėse, taip pat rašo, jog kompleksinės kraštotyros ekspedici-

13 J. Voldemaras turėjo keturis vaikus: Praną, Liuciją, Angelę ir Augustiną. Žymiausias iš jų – Augustinas Voldemaras, 1918 m. tapęs Lietuvos Respublikos ministru pirmininku. Studijuodamas Sankt Peterburgo universitete jis susibičiuliavo su Aleksandros ir Eduardo Volterių šeima, todėl nenuostabu, kad 1908 ir 1909 m. E. Volteris lankėsi Dysnoje ir buvo apsistojęs Voldemarų namuose. Į volelius jis įrašė Juozo Voldemaro padūduotus kūrinius, Agotos Voldemarienės ir Liucijos Voldemaraitės padainuotas darbo, vestuvines, jaunimo, meilės ir kitų žanrų dainas.

14 Duomenys užrašyti iš Elvyros Motiejūnienės (Krasauskaitės), g. 1924 m. Dysnos k., ir Raimondo Jankevičiaus, g. 1940 m. taip pat Dysnoje. Abu pateikėjai dabar gyvena Vilniuje (žr. LTRF cd 499). Autorė nuoširdžiai dėkoja Augustinui Voldemarui (Juozo Voldemaro proprovaikaičiui), padėjusiam surinkti naudingą informaciją.

Dūdorius Juozas Voldemaras su šeima. Vilniaus gub., Švenčionių aps., Dysnos k. *Fotografavo K. Ostrovskis*. LMAVB Augustino Voldemaro fondas (F172-43)

jos metu Palūšės apylinkės Ginučių kaime buvo sutikęs Antaną Žygą, mokantį groti dūda (Dovydaitis 1966: 175). Deja, perklausius įrašus paaiškėjo, kad muzikantui nepavyko suderinti dūdmaišio dūdelių ir tinkamai pagroti nė vienos melodijos, kurią galėtume pavadinti vientisu kūriniu[15]. Paaiškinimą, kodėl taip atsitiko, randame J. Dovydaičio pranešimo apie Labanoro dūdą rankraštyje, parašytame 1964 metais[16]. Pasirodo, smuiku griežiantis A. Žygas buvo nedūdavęs apie trisdešimt metų ir neturėjo instrumento. J. Dovydaitis iš vieno muziejaus pasiskolino maišą, iš kito – ūką ir birbynę, greitosiomis iš nendrių pagamino liežuvėlius (LTR JDR 7a, p. 7), tačiau dūda taip ir nesuskambėjo. XX a. septintajame dešimtmetyje Ignalinos ir Švenčionių rajonuose tautosakos rinkėjas užrašė nemažai įvairiausių prisiminimų apie Labanoro dūdą. Jos populiarumą šiame krašte liudija ir 2010 metų ekspedicijoje straipsnio autorės užrašyta medžiaga. Adutiškio apylinkių gyventojas Stanislovas Paukšta, g. 1936 m., prisiminė savo tėvą turėjus dūdmaišį, pirktą nuo Mielagėnų. Juo grodavęs polkas, valsus ir t. t.[17]

15 LTRF mg. 4132(14–17, 28–32).

16 Galima manyti, kad pranešimas buvo perskaitytas Lietuvos aeroklubo pirmininko prof. Zigmo Žemaičio 80-mečiui skirtoje mokslinėje konferencijoje (LTR, J. Dovydaičio rankraščiai, 7 sąsiuvinis, a pluoštas).

17 LLTI Švenčionių ekspedicijos, vykusios 2010 m., duomenys. Medžiaga saugoma Lietuvių tautosakos rankraštyne.

Dūdavimas kaimo bendruomenės papročiuose

Visi apie dūdmaišį rašę autoriai nurodo jį buvus ne tik pasilinksminimų, bet ir šeimos apeigų, ypač vestuvių, pagrindiniu instrumentu. Pasak J. Dovydaičio, dūda buvo grojama šokiams, pritariama dainoms, elgetos ja pritardavo religinėms giesmėms, dūduodavo ir lalauninkai eidami kiaušiniauti. Daugiausia užrašyta prisiminimų apie dūdavimą vestuvėse. Pasak muzikanto iš Sarių apylinkių, „vaikščiodavo par vestuvėm su dūda; ir polkas, ir valsus gražiausiai išgrodavo“ (Kirdienė 2009: 21–22). J. Dovydaičiui pateikėjai tvirtino dūdmaišį patys matę ir girdėję vestuvėse dūduojant. Dažniausiai tai atsiminimai iš ankstyvos vaikystės, emocionalūs, kupini neišdildomų įspūdžių, siekiantys XIX a. pabaigą–XX a. pradžią. Antai nuo Tverečiaus kilęs Zigmas Žemaitis (g. 1884) prisiminė, kad kai jis buvo dar labai mažas, jų namuose buvo keliamos jo tetos vestuvės. Jaunimo prisirinko pilna priemenė, ir muzikantas, neturėdamas vietos, dūdavo užsilipęs ant suolo. Z. Žemaitis pasakojo: „Gražiai dūduoja, pagal tą žmonės šoka, o pažasty turi maišą, spaudžia ir nuolatos kita dūda būkia: „būūūūūūūūū.“ Nepaprastą man įspūdį padarė, ir iki šiol ausyse skamba tas *būkas*.“[18] Pasak Kalviškės kaimo (Tverečiaus par.) gyventojos Marcelės Žurauskienės (g. 1891), „kaip dūdu groja, tai labai gražiai, kaip rauda“ (LTR 7199/78/). XIX a. antrą pusę gali siekti ir kitas pasakojimas, J. Dovydaičio 1964 m. užrašytas iš vosiūniškės Vilės Varnienės (g. 1910 m.):

> Kai mano mamytė buvo dar maža mergaitė, ot tada pas juos irgi buvo toks dūdorius, toks su ta dūda. Jis buvo invalidas. Jam prie caro reikėjo 25 metai tarnauti kariuomenė[j]. Bet jis slapstėsi, netarnavo ir nušalo kojas. Ir jam tas kojas amputavo, ir jis buvo invalidas, tai visuomet jis grodavo per vestuves, jį kviesdavo pas save. <...> [Kai] nusibosdavo jam, vienu žodžiu, groti, tai dūdą padėdavo ant stalo ir pradėdavo pats dainuoti, ot taip:
>
> Guli dūda ant stalo –
> Reikia dūdai rasalo,
> O dūdoriui kopūstų,
> Kad dūdelą papūstų.
>
> Po to gaspadinė duodavo jam arielkos, pavaišindavo gerai, ir [jis] grodavo iki gaidelių. O su dūda tuomet grodavo, kad mažai kitokių instrumentų muzikos buvo. Vienu žodžiu, tiktai dūda, smuikas, klarnetas pasitaikydavo, o armonikų tai beveik visai nesigirdėjo, dar nebuvo (LTR 7697/166, 166a/).

Yra duomenų, kad prisivaišinęs dūdorius degtinės ir į maišą įpildavęs. Tuomet, pasak liudininkų, daug gražiau skambėdavę (K. S. 1928).

18 Iš įrašo LTRF mg. 4127(23) transkribavo autorė 2011 m.

Visai kita gaida nuskamba pasakojimai, kuriuos galima datuoti XX a. pradžia. Jie aiškiai rodo, kad dūdos autoritetas jau buvo gerokai sumenkęs ir iš ja grojančių muzikantų jaunimas pasišaipydavo ar net juos išvarydavo. Anupras Paukštė (g. 1890 m.), gyvenęs Kirdeikiuose (Linkmenų par.), prisimena:

> Aš turėjau apie 15 metų. Buvau pusbrolio vestuvėse Dindų kaime, Ignalinos valsčiuj. Ten vestuvės prasidėjo šeštadienio vakare. Vestuvėse buvo pakviestas muzikantas su smuika. Sekmadienį jauniesiems parvažiavus iš šliūbo, visi linksminosi, muzikantas smuikavo, visi dainavo. Vakare atėjo į kaimą senis žebrokas, žebravodamas su Labanoro dūda. Vestuvininkai tuoj pradėjo kalbėti, jog atėjo senis su žąsia. Vestuvių jaunimas, dažinojęs, jog kaiman atėjo tas senis su dūda, tai nubėgę jį ir atsivedė vestuvėsna, kad išgirstų jo įdomią muziką. Jį pakvietė vidun, pasodino už stalo, pavaišino. Tuo laiku kviestasis vestuvių muzikantas nesmuikavo, negrojo. Visi prašė šitą senį dūdorių, kad jis pagrotų. Tada senis pripūtė savo muzikų burna ir pradėjo griežti. Iškart visi jo muzikos įdomiai klausė, o jaunimas net šoko, o jis vis griežė: tūdū tūdū turliu turliu. Visą laiką vienodai, o ragas rėkė: ūūū... Vienodai. Kai senis savo maišą lūpomis pripūtė, tai nepūsdamas galėjo išgroti pusę valandos. Taip jam grajinant, vestuvinikai pašoko polką ir paskui paprašė dovaninės polkos. Senis grojo ir dovaninę polką: tu liū liū... Šią grojo apie 20 minučių. Tada jaunimui šita muzika atsibodo. Sako: „Pamesk griežt, nusbodo. Užtenka griežt!“ Anas vis griežia. „Nu, – sako, – gyvate, nustok, atsibodo tavo muzika. Arba eik iš čia.“ Tada anas mato, kad nebūt jam pirtis, ir ėjo grieždamas per duris ir negalėjo savo muzikos sustabdyti, nes daug buvo joje garo. Ir ėjo grieždamas: libi libi tir lir libi, libi libi tir lir libi. Pati nustojo. Pakol garų išleido, tai porą šimtų metrų nuėjo (LTR 3719/171/).

Labai panašų variantą papasakojo Anupro žmona Adelė Paukštienė (g. 1894 m.). Tik ji pasakojo apie vestuves, vykusias Kazitiškės vienkiemyje, ir tada jaunasis muzikantas grojo ne smuiku, bet armonika (LTR 3719/170/).

Kad dūdmaišis kitados buvęs pagrindinis lietuvių vestuvių, o galbūt ir su darbo papročiais susijusių apeigų muzikos instrumentas, rodo ir kaimyninių bei gerokai tolimesnių tautų pavyzdžiai. Antai Baltarusijoje tiek jaunojo, tiek jaunosios pulkas turėdavo savo dūdorių. Kai pulkai susitikdavo, jaunoji dovanodavo jaunikio dūdoriui rankšluostį, o jaunikis nuotakos dūdoriui duodavo pinigų. Dūdmaišio arba dūdmaišio ir smuiko garsais jaunieji būdavo palydimi į klėtį, o rytą pažadinami ir palydimi prie stalo. Našlaitės vestuvių dainose *dūda* tarsi pakeičia motiną, pataria našlaitei, kaip elgtis vienu ar kitu svarbiu momentu (Назина 1979: 119). Pasak Olego Gerasimovo, nė viena, kad ir mažiausia marių šventė neapsieidavo be šio instrumento. Dūdmaišiu ir būgnais grota kalnų marių vestuvėse važiuojant iš jaunikio namų į cerkvę. Buvo tikima, kad jo garsai saugo nuotaką nuo galimo pakenkimo. Dūdmaišininko melodijos, dažniausiai palaikant jų ritmą būgnu, lydė-

davo jaunuosius ir kitus dalyvius visose vestuvių apeigose (Герасимов 1996: 153, 161–162). Šioje vietoje derėtų vėl prisiminti A. Juškos *Svodbinę rėdą*, kur griežimas dūdmaišiu ir smuiku minimas visais svarbesniais vestuvių apeigų momentais. Mariai *šiuvyr* grodavo taip pat per laidotuves ir mirusiųjų paminėjimus (panašių duomenų buvo užrašyta ir Baltarusijoje). Kai dūdmaišininkas numirdavo, jo instrumentą įdėdavo į karstą, kad muzikantas galėtų saviškius palinksminti ir aname pasaulyje. Mariai pūtė *šiuvyr* ir su darbo papročiais susijusiose apeigose. Beveik iki pat XX a. vidurio dūdorius, grodamas *derliaus apžiūrėjimo melodiją*, apeidavo rugių lauką, užkalbėdamas, kad javai gražiai augtų, nenuniokotų jų kruša, būtų geras derlius. Dūdmaišio apgrojimai buvo labai svarbūs. Jei šeimininkas nemokėjo pats dūduoti, kviesdavo specialistą (Герасимов 1996: 156).

Dūdmaišis – keliaujančių muzikantų instrumentas

Įdomu, kad palyginti negausiuose dūdmaišio gyvavimo Lietuvoje paminėjimuose daug kur apie jį kalbama kaip apie elgetų „darbo įrankį“. Prisiminkime K. Moszyńskio minėtus elgetas, vaikščiojusius po Kriukų apylinkių kaimus ir savo giesmėms pritariančius dūdmaišiu (Moszyński 1941: 59)[19]. J. Dovydaitis taip pat mini elgetą, žmonių vadintą „Saikauskas su dūda“, apie 1920–1930 metus vaikštinėjusį Švenčionių apylinkėse ir dūda pritardavusį savo giedamoms religinėms giesmėms (Dovydaitis 1966: 178). *Lietuvių kalbos žodyne* randame Dusetose užrašytus duomenis: „Da ir aš atsimenu, kai Berniūnuos vienas ubagas turėjo kulinę dūdą“ (LKŽe: kulinis). J. Dovydaičio pateikėjų iš Kirdeikių kaimo jaunystės prisiminimuose taip pat minimi elgetos su Labanoro dūdomis. A. Paukštės pasakojime į kaimą užklydęs elgeta vietinių vaizdingai vadinamas *seniu su žąsia*. Pasirodo, dūdmaišio vadinimas *žąsimi* buvo neatsitiktinis. XIX a. baltarusių valstiečių buitį aprašančioje literatūroje taip pat randame tokį palyginimą. Bandydamas kuo tiksliau ir aiškiau aprašyti dūdmaišio konstrukciją, autorius skirtingas jo dalis kelis kartus palygina su žąsimi[20] (žr. Назина 1979: 107–108). Įdomu, kad būtent elgeta su Labanoro dūda minimas dar šį rudenį užrašytame iš Kačergiškės parapijos kilusio vilniečio pasakojime. Jis prisiminė savo senelę pasakojus, kad jos vaikystės metais (maždaug XX a. antrajame dešimtmetyje) į kaimą buvo atėjęs *ubagas su Labanoro dūda* ir grojęs jų troboje, o jie, vaikai, šokę. Pateikėjas mano, kad elgeta grojęs už išmaldą (LTRF cd 637/1/).

Šiandien gana sunku įvertinti, kodėl dūdmaišis XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo virtęs elgetų instrumentu. Tai galėjo lemti dūdmaišio „nuopuolis“,

19 Šis faktas pateikiamas K. Moszyńskio straipsnio išnašoje kaip redaktorių kolegijos pastaba. P. Dundulienė mokslo populiarinimo straipsnyje perpasakoja šiuos duomenis, bet šaltinio nenurodo (Dundulienė 1987: 64).

20 Deja, straipsnio apimtis neleidžia plačiau pažvelgti į dūdmaišio ir įvairių gyvūnų sąsajas.

XVI a. pirmos pusės graviūra
(Iš: Allmo 1990: 386)

jo išstūmimas iš valstiečių buities į žemiausią sluoksnį – elgetų pasaulį. Nelabai pagarbų požiūrį į elgetas ir jų instrumentus atskleidžia jau cituoti J. Dovydaičio užrašyti pasakojimai ir iš A. Paukštienės lūpų nuskambėjęs apibendrinimas: „jei dabar kas blogai groja, tam sako: – Ei, tu groji kaip Labanoro dūda“ (LTR 3719/170/). O dusetiškiai jiems nepatikusį žmogų neretai suniekindavo: „Eik tu, dūda kuline!“ (LKŽe: kulinis). Kita vertus, galima manyti, kad muzikuojantys elgetos galėjo perimti senąją keliaujančių muzikantų tradiciją. Panašu, kad šios dvi profesijos galėjo būti glaudžiai susijusios. Ukrainoje (Mažarusijoje) šiuo instrumentu dažniausiai grojo aklieji (elgetaujantys akli muzikantai – *R. Ž.*) (Руднева 1975: 9). Kaip minėta, Rusijoje dūdmaišiais paprastai grodavo skomorochai, meškininkai ir už linksmybes apmokami muzikantai. Šie artistai keliaudavo po Rusiją, kaimynų šalis, be abejonės, užsukdavo ir į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Įvairūs keliaujantys muzikantai vaikščiodavo su dūdmaišiais ir visoje Vakarų Europoje, pasiekdavo net Skandinavijos pakraščius. Z. J. Przerembskis pažymi, kad keliaujantys dūdmaišininkai klajodavo po visą Lietuvos ir Lenkijos valstybės teritoriją, grodami po vieną arba prisidėdami prie keliaujančių profesionalių meškininkų, aktorių ar pjovėjų (derliaus nuėmėjų) grupių (Przerembski 2006: 579). Neabejotiną dūdmaišio ryšį su meškininkyste paremia ir gausūs meškų su dūdmaišiais XV a. antroje pusėje–XVIII a. atvaizdavimai Švedijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Lenkijoje ir kt. (Allmo 1990: 297, 396–397; Przerembski 2006: 477–483). Švedijoje yra užrašyta pasakojimų apie legendinį dūdmaišininką, kuris vadintas meškų medžiotoju (Allmo 1990: 601). Žinoma, Lietuvoje lankydavosi ne vien iš svetur atklydę menininkai. Ilgainiui čia atsirado ir savų keliaujančių muzikantų, išpopuliarėjo meškininkų verslas. Žinome, kad Smurgainyse (buvusi Vilniaus gubernija, dabar – vakarų Baltarusija) nuo XVII a. veikė meškų dresavimo mokykla. Kiekvieną pavasarį vadovai su dresuotomis meškomis (ir beždžionėlėmis) vykdavo uždarbiauti į kitų Europos šalių muges, pakeliui savo meną pademonstruodami ir Lietuvoje. Manoma, kad Smurgainių meškų akade-

mija buvo uždrausta apie 1870 metus (Vaitkevičius 2009: 124–125). Neabejotina, kad ir Smurgainių meškininkai šokdindavo meškas, grodami įvairiais muzikos instrumentais, taip pat ir dūdmaišiu. Todėl manytina, kad Smurgainyse veikė ne tik meškų dresavimo, bet ir dūdmaišių gaminimo „cechai". Galbūt atvykėliai čia galėjo nusipirkti dūdmaišių, pramokti dūduoti. Dar 1970 metais Gervėčių ekspedicijoje estų etnologas I. Tõnuristas užrašė vieno žmogaus pasakojimą, kad jis apie 1920 metus Smurgainyse matė dūdmaišiu grojantį senuką[21]. Galimas daiktas, kad Labanore ar jo apylinkėse taip pat buvo panašių „cechų", garsių meistrų. Čia atlaidų, mugių metu vykdavo įsimintini dūdorių pasirodymai, kurių pasižiūrėti susirinkdavo ir tolimesnių vietovių gyventojai. (Galbūt caro pareigūnų persekiojami Smurgainių meškininkai ir dūdmaišininkai slėpėsi būtent didžiulėje Labanoro girioje ir dalis jų apsigyveno Labanore?) Antai J. Žiogas savo straipsnyje pažymi, esą, nors Gaidės[22] apylinkės kaimuose dar neseni žmonės prisimena laikus, kada jų sodžiuose dūduodavę virtuozai dūdoriai, „Gaidiškiečiai visuomet sakydavo „Labanarska dūda": regis Labanoriečiai sugebėdavo tobuliaus jąs pagaminti" (Žiogas 1911).

Kad dūdmaišis buvo itin pamėgtas keliaujančių muzikantų, rodo tai, kad juo dažnai buvo grojama smuklėse. Ir nenuostabu, nes keliaujantys muzikantai, meškininkai ir kiti prašalaičiai apsistodavo, ieškodavo darbo būtent žmonių susibūrimo ir pasilinksminimo vietose. Prisiminkime L. A. Jucevičiaus pasakojimą, kad švenčių dienomis *karčemėlėse* skambančios *rusų dūdos* garsas primena linksmai nusiteikusios meškos maurojimą. Klimentui Kvitkai vienas baltarusių dūdorius pasakojo: kadangi jaunimas mėgdavo linksmintis karčemose, tai jose, atsisėdę ant ilgo karčemos stalo, grodavo iš karto trys keturi dūdoriai. Pasak jo, ne kiekvienas galėdavo pataikyti į unisoną, todėl būdavo parenkami tokie, kurie geba tai padaryti (Назина 1979: 115). Ne tik į rytus nusidriekusių etninių Lietuvos ir Baltgudijos žemių gyventojai, bet ir vakaruose gyvenę lietuvininkai mėgdavo linksmintis karčemose (čia turėjo būti grojama ir dūdmaišiu). Už šias linksmybes juos barė Kristijonas Donelaitis, apie tai rašė ir Eduardas Gizevijus, Otto Glagau. Ši tradicija gyvavo dar ir XX a. pirmoje pusėje. Rusnėje ar Klaipėdoje išpardavę žuvis, žvejai užsukdavo į karčemą pasivaišinti. Karčemose grodavo 10–12 muzikantų ansamblis su smuikais, kanklėmis, citromis ir kitais instrumentais (Mačiulskis 2010: 32–33). Apie dūdavimą karčemoje dainuojama ir lietuvių liaudies dainose (žr. BsOD, nr. 196; K. S. 1928).

21 Iš elektroninio laiško, gauto 2011 m. lapkričio 15 d.

22 Įdomu, kad XIII–XIV a. šaltiniuose Vengrijoje dūdmaišis vadinamas *gayd, gaydos*, vėliau – *dūda*, o nuo XVII a. įgyja vengrišką pavadinimą *tömlősíp* (Manga 1988: 40). To pat laikotarpio lenkų ir slovakų šaltiniuose irgi randamas dūdmaišio pavadinimas *gajdy*, *gajda* (*gayd*, *gaydos*, *gajdoš*) (Rumunijoje ir Albanijoje šis pavadinimas taip pat aptinkamas), o vėlesniuose – *duda*, *dūda*, *dudy* ir pan. (Przerembski 2006: 28–29).

Repertuaras ir jo įtaka etninei muzikai

Apie tradicinį lietuvių dūdmaišininkų repertuarą taip pat turime labai nedaug žinių. Pagrindinis šaltinis – 1908 m. E. Volterio į fonografo volelius įrašyti devyni kūriniai[23]. Viešėdamas Dysnoje, Tverečiaus parapijoje, mokslininkas įrašė šešias J. Voldemaro dūdmaišiu pučiamas ir tris J. Voldemaro ir F. Krasausko dūdmaišiu ir smuiku atliekamas dainų ir šokių melodijas. Akivaizdu, kad J. Voldemaras labiausiai mėgo dūduoti dainas ir giesmes. Jis pagrojo „Nuvė brolalis šieno šienauti“, „Brolali brolali, negerai darai“, „Aš pyniau vainikelį subatos vakarelį“, „Kaip aš ejau per žalių girelį“[24] ir dviejų neįvardytų dainų melodijas. Kartu su smuiku pagriežė dvi dainas: „Kukavo gegulė“, „Sakale paukšteli, dai aukštai skraidzioji“, ir Senovinę polką. Dalis šių kūrinių (jų įrašai ir transkripcijos) jau publikuota[25] 2007 m. leidinyje *Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos 1908–1942*, kiti bus paskelbti 2011 m. pabaigoje pasirodysiančioje rinktinėje *Eduardo Volterio Lietuvoje įrašyti voleliai (1908–1909), saugomi Berlyno fonogramų archyve*.

Iš E. Volterio rankraštinių tekstų, saugomų Rusijos mokslų akademijos archyve Sankt Peterburge[26], sužinome, kad J. Voldemaras padūdavo ir dainų „Einu per kiemą, girdžiu per sieną“, „Atskrido žųsų pulkas“, „Dudarius numirė, boba rauda“ (raudos parodija?), taip pat raudos melodijas. Šių pavadinimų Berlyno fonogramų archyvo Lietuvoje įrašytų volelių kolekcijos sąraše nėra. Taigi, remiantis E. Volterio rankraštiniu palikimu, galime spėti, kad buvo įrašyta dar keletas dūdmaišio muzikos volelių, kurie neišliko nei Berlyno, nei Vilniaus archyvuose.

Dūdmaišiu atliekami kūriniai visuomet prasideda garsus suderinančia įžangėle, „įvažiavimu“ į pagrindinę melodiją. Jie pasižymi laisvu ritmu, sunkiai įspraudžiamu į įprastus taktų rėmus, daug kartų pasikartojančia melodija, kuri atliekama vis kitaip, lengvai varijuojama ir improvizuojama. Įrašuose girdėti vienas labai žemas burdono tonas, kuris akompanuoja pagrindinei melodijai. Visos melodijos labai vingrios, kai kurios taškuoto ritmo, su gausiais foršlagais (žr. 1 pvz.).

23 Visi šie kūriniai saugomi Berlyno fonogramų archyve. Voleliai Li Wo 15–17, 23, 25, 27, 30, 31, 34. E. Volterio įrašytų volelių kopijos buvo perduotos Lietuvių mokslo draugijai. Iki mūsų dienų išlikusi šios kolekcijos dalis yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

24 Senovinė giesmė „Kaip aš ejau per žalių girelį“ (Li Wo 30, LLTI kopija LTRF v 49) buvo publikuota leidinyje *Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos 1908–1942*. Čia ji pavadinta „Kalėdine giesme“ (Nakienė, Žarskienė 2007: 12), nes blogos kokybės įraše negalima buvo tiksliai išgirsti muzikanto komentaro.

25 Į rinktines neįtraukta vienintelė iki mūsų dienų išlikusi dūdmaišiu pagriežta melodija – daina „Aš pyniau vainikelį subatos vakarelį“; jos įrašas ypač prastas.

26 Straipsnio autorė dėkoja Aleksejui Andronovui už galimybę susipažinti su šiuo E. Volterio rankraštiniu palikimu, saugomu Rusijos mokslų akademijos archyve Sankt Peterburge (178 fondas, 1 aprašas, 45 byla), ir kolegei Austei Nakienei, pakvietusiai 2010–2011 m. dalyvauti Lietuvos mokslo tarybos finansuojamame projekte „Eduardo Volterio Lietuvoje įrašyti voleliai (1908–1909), saugomi Berlyno fonogramų archyve“.

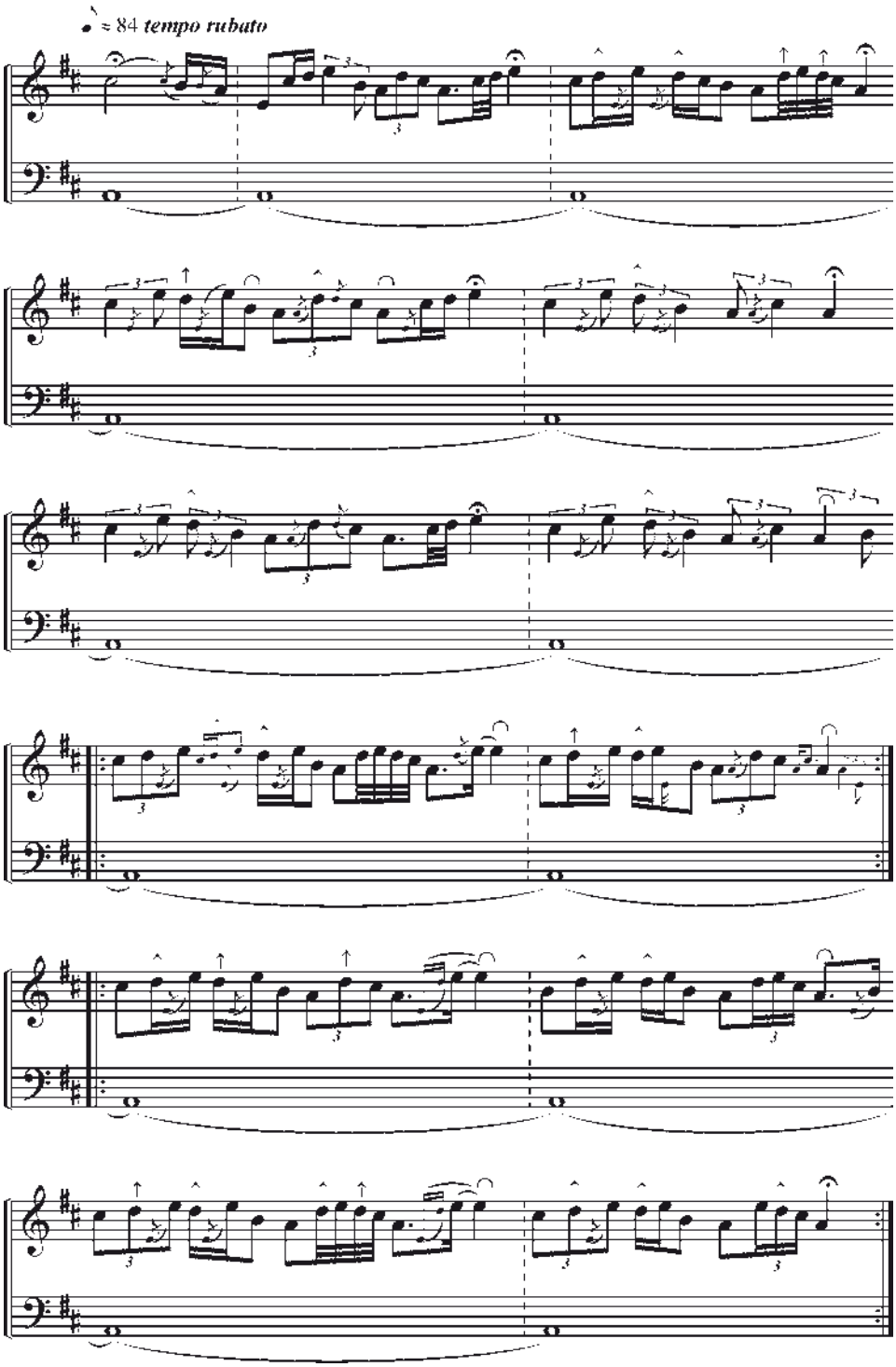

1 pvz. „Brolali brolali, negerai darai“. Pagrojo J. Voldemaras. Įrašė E. Volteris 1908.09.14, volelis Li Wo 25. Melodiją transkribavo R. Žarskienė 2010 m.

Kadangi garso aukštis priklauso nuo oro srovės stiprumo ir, žinoma, nuo įrašo specifikos, tai klausantis atrodo, kad dermė truputį kinta, susidaro nepastoviõs dermės įspūdis. Gerokai aiškesnė dūdmaišiu ir smuiku atliekamų kūrinių ritmo ir melodijos struktūra. Smuikas tarsi įrėmina „plaukiojančią“ dūdmaišio dermę ir ritmą. Abu instrumentai groja unisonu tą pačią melodiją. Dūdmaišiui lengvai varijuojant, iš unisono pereinama į heterofoniją (žr. 2 pvz.).

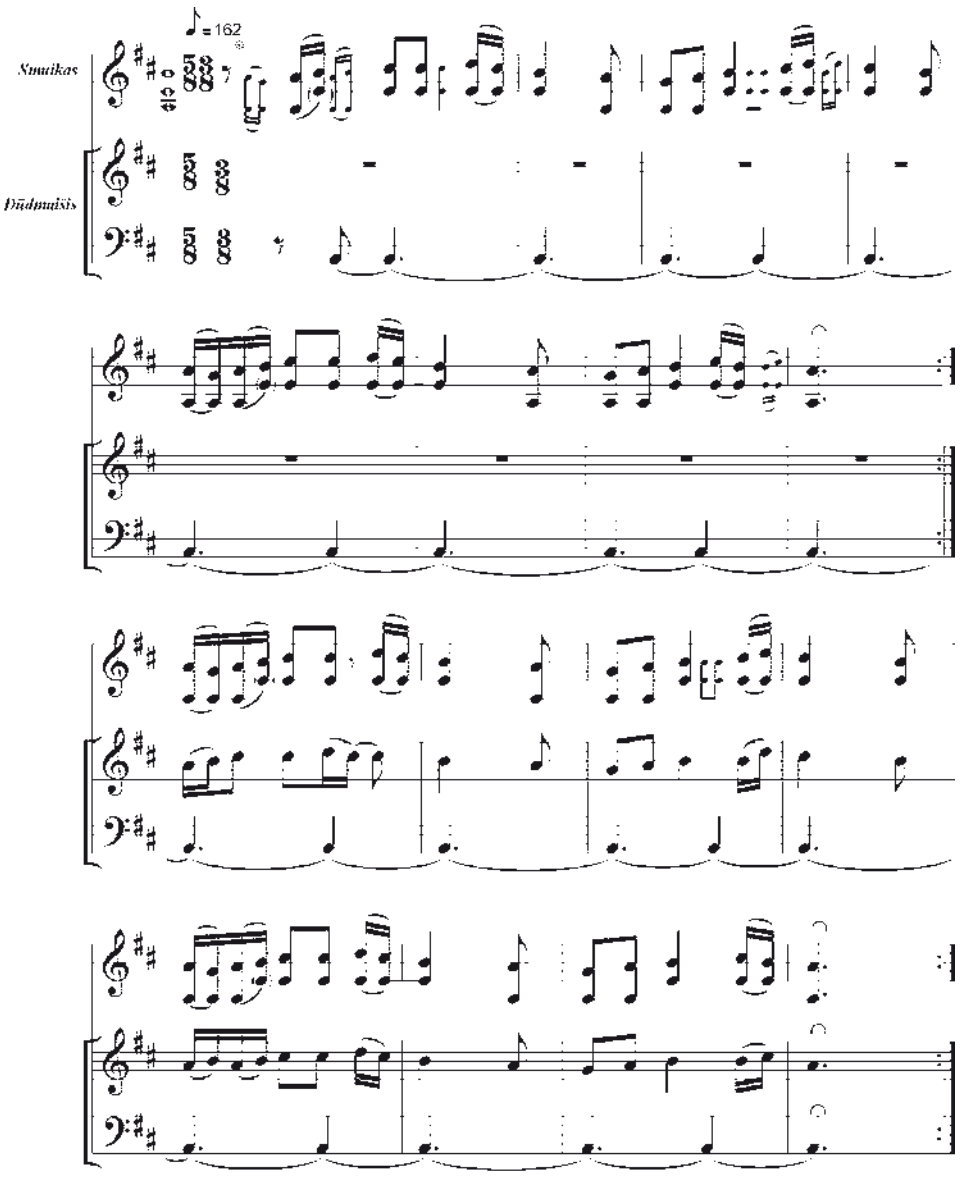

𝄋 Smuikiomis natelėmis žymimi melodijos variantai.

2 pvz. „Kukavo gegulė“. Pagrojo J. Voldemaras (dūdmaišis) ir F. Krasauskas (smuikas). Įrašė E. Volteris 1908.09.16, volelis Li Wo 15. Melodiją transkribavo R. Žarskienė 2010 m.

Suvalkijos muzikantas Jurgis Gudynas (g. 1862 m., gyvenęs Veselavo k., Javaravo vls., Marijampolės aps.) 1937 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve, į fonografo plokšteles įgrojo vieną kūrinį *ragučiu*, t. y. dūdmaišio birbyne su rageliu, be burdoninės dūdelės (ūko). Jo griežiama „Piemenukų melodija", labai primenanti tradicinius piemenų tirliavimus, taip pat labai vingri, improvizacinė, laisvo ritmo, sudaryta iš keletą kartų pasikartojančios frazės. Ją kartojant melodija laisvai varijuoja[27]. Deja, tai yra vienetinis pavyzdys ir nėra jokių papildomų duomenų, apibūdinančių instrumentą, grojimo juo būdą ir pan. Lietuvių tautosakos rankraštyne yra trumpa muzikanto biografija, surašyta jam atvykus į Kauną. Apie jo muzikavimą šiuo instrumentu parašyta tik tiek: „Ragučiu groja nuo 9 metų. Groti išmoko irgi „pats per save" [J. Gudynas puikiai griežė ir smuiku – *R. Ž.*]. Ragutį irgi pats pasidirbo" (LTR 1209, p. 1).

Palūšės apylinkėje gyvenantis muzikantas A. Žygas 1964 m., J. Dovydaičio paprašytas, dūdmaišiu atliko keletą kūrinių. Tautosakos rinkėjo rankraštyje randame paminėtas tris dainas: „Ir atskrido pova", „Po Varšavos dvarų" ir „Oi, rū rū rū rū, nerandu durų" (LTR 3719/188–190/). Perklausius įrašus paaiškėjo, kad muzikantas bandė pagroti dar Labanoro dūdos polkutę ir Valsą keturiažingsnį[28]. Kaip minėta, trisdešimt metų negrojusiam muzikantui, net ir keletą kartų pabandžius, labai sunkiai sekėsi šias melodijas padūduoti. Muzikologas Vaclovas Juodpusis, taip pat dalyvavęs Ignalinos kompleksinėje kraštotyros ekspedicijoje, transkribuodamas porą geriau pavykusių melodijų, pamėgino jas rekonstruoti. Dainos „Ir atskrido pova" melodija paskelbta ekspedicijai skirtoje monografijoje *Ignalinos kraštas* (Juodpusis 1966: 194), kiek anksčiau abi melodijos buvo publikuotos V. Jurkšto Labanoro dūdai skirtame straipsnelyje (Jurkštas 1965).

Matome, kad čia suminėti dūdoriai labiausiai mėgo groti dainų melodijas. J. Dovydaičio užrašytoje medžiagoje taip pat randame panašių duomenų. Tverečėnė M. Žurauskienė tautosakos rinkėjui padainavo dainą „Dūda dūda, ko nedūduoji? / Skripka skripka, ko neskripkuoji?", o jos sūnus žemai „vūkdamas" bandė pamėgdžioti dūdmaišio ūką. Padainavusi moteris pakomentavo: „dūdorius dūdava dūdu, o kiti šoni dainuodava" (LTR 7199/78/). Iš kitų paminėjimų žinome, kad lietuviai mielai dūdavo ir šokius. Antai linkmeniškių Anupro ir Adelės Paukščių pasakojimuose elgeta su dūda vestuvėse griežia polką ir *dovaninę* polką, arba *dovaninį* (LTR 3719/170,171/). Tverečiaus apylinkėje gyvenusios pateikėjos (g. 1892 m.) liudijimu, jos jaunystės metais „kavalierius dūdorius ateidavo kuokynėn su dūda ir grodavo šokius – polkas, kadrilius" (Dovydaitis 1966: 177). Pasak

27 „Piemenukų melodija" publikuota knygelėje su kompaktine plokštele *Suvalkijos dainos ir muzika. 1935–1939 metų fonografo įrašai*. Prie melodijos parašyta, kad ji atliekama dūdmaišiu (Nakienė, Žarskienė 2003: 6).

28 LTRF mg. 4132(14-17, 28-32).

adutiškėno S. Paukštos, jo tėvas dūdmaišiu grodavo polkas, valsus ir kitus kūrinius. Duomenų, kad dūdmaišiu grotos šokių melodijos, yra užrašyta ir daugiau.

Baltarusijoje dūdmaišiu buvo grojami daugiausia šokiai. Pasak I. Nazinos, liaudyje žodžiai *dūda* ir *šokis* buvo neatskiriami. Tačiau dūdmaišiu buvo pučiamos ir įvairiausių žanrų dainų melodijos, tarp jų – lyrinės šeimos, rugiapjūtės dainos, mėgti ir smagūs ketureiliai kupletai, kurie buvo padainuojami ir paskui atitariami dūdmaišiu. Tyrinėtojai pastebi, kad dūduodami dainų melodijas dūdmaišininkai jas savaip instrumentuoja – prieš pagrindinius garsus nuolat groja foršlagus, kurie susijungia į kvinta ar oktava žemiau skambantį burdoną (Назина 1979: 113–114). Tokiu pat būdu dainų melodijas atlieka ir J. Voldemaras, jo griežime irgi daug nuolatos skambančių foršlagų. Latvijoje ir Estijoje dūdmaišiu buvo grojami šokiai, vestuvėse atliekamos apeiginės eisenų, jojimo, kraičio nešimo, dovanų dalijimo melodijos, pirmasis nuotakos šokis ir kt. Kai kuriuose šokiuose dalyvaudavo ir pats dūdorius. Pavyzdžiui, atliekant apeiginį šokį (est. *voortants*, lat. *apaļdancis*), dūdorius eidavo šokėjų voros priekyje. Latvijoje dūdmaišiais grojamų kūrinių įžangos turėjo net pavadinimą: *uzsaukums*. Dūdmaišiui suderinti Estijoje buvo vartojami specialūs *derinimo kūrinėliai*, kurie turėję ir tekstą (Muktupāvels 2002: 43–44; Tõnurist 1976: 50). I. Tõnuristas pritaria Ingrid Rüütel nuomonei, kad drauge su populiariais šokiais iš Švedijos į Estiją atkeliavęs dūdmaišis vingriu ritmu ir linksmomis melodijomis lėmė naujo dainų žanro, atsiradusio vėliausiai XVIII a., gimimą. Tai šokių dainos, o jų pagrindinis bruožas – nuolatos moduliuojanti melodija (Tõnurist 1976: 52). Įdomu, kad ir Vengrijoje bėgant šimtmečiams susiformavo atskira dainų grupė, liaudyje vadinama *dūdmaišio melodijomis / dainomis* (Manga 1988: 39).

Baltarusių mokslininkai dar septintajame XX a. dešimtmetyje pastebėjo, kad dūdmaišis padarė neginčijamą įtaką dainoms, jų daugiabalsumo pradmenims[29]. 2010–2011 m. rengdamos leidinį *Eduardo Volterio Lietuvoje įrašyti voleliai (1908–1909), saugomi Berlyno fonogramų archyve*, A. Nakienė ir R. Žarskienė transkribuodamos melodijas atkreipė dėmesį į galimą (dabar tikriausiai jau drąsiai galima sakyti – neabejotiną!) dūdmaišio įtaką ir lietuvių liaudies dainoms bei instrumentinei muzikai. A. Nakienė, aprašiusi atrastąjį burdoninio daugiabalsumo fenomeną Dzūkijoje[30] (Perlojoje, Merkinėje, Gudakiemyje), rytų Aukštaitijoje

29 I. Nazina cituoja Igorio Blagoveščenskio straipsnį „Apie baltarusių liaudies muzikos istoriją“, paskelbtą 1965 m. rinkinyje *Некоторые вопросы музыкального искусства* (žr. Назина 1979: 114).

30 Ypač jai nuostabą sukėlė būtent Dzūkijoje, o ne Dysnoje, kur buvo užrašytos ir dūdmaišio melodijos, užfiksuoti burdoninio pritarimo pavyzdžiai. Straipsnio autorė su šiuo fenomenu susidūrė dar anksčiau, tačiau nežinojo, kaip jį paaiškinti. Vieno vakarėlio metu dainuojant dzūkų liaudies dainą kartu su nuo Punsko kilusia lietuvaite, pastaroji dainavo pritarimą viena nata ir labai žemai. Subarus, kad šitaip dzūkiškų dainų negalima dainuoti, nes jos turėtų būti vienbalsės, punskietė įsižeidusi pasakė, kad ne ji taip sugalvojusi, bet šitaip dainuodavusi jos močiutė.

(Dysnoje, Adutiškyje) ir Suvalkijoje (Šilavote), mano, kad burdonas dzūkų ir rytų aukštaičių dainose galėjo atsirasti būtent dėl dūdmaišio įtakos. Kad įrodytų šią hipotezę, mokslininkė remiasi ir anksčiau apie įvairius daugiabalsio dainavimo būdus rašiusių autorių – Martinio Boikos, Rimos Visackienės, Vaclovo Juodpusio, Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės – darbais (žr. Nakienė 2011). Latvių liaudies dainas tyrinėjęs M. Boiko pietryčių Latvijoje vyraujantį burdoną vadina dūdmaišio tipo burdonu ir nurodo, kad burdono tęsėjos (šio tipo dainas dainuodavo tik moterys) liaudies vadinamos *vilcējās* (traukėjos) arba *dūcējās* (dūzgėjos) (ten pat). D. Račiūnaitė-Vyčinienė, užrašiusi ir tyrinėjusi Nibragalio kaime (Miežiškių apyl., Panevėžio raj.) pritarimo bosuojant tradiciją, kelia prielaidą, kad pati žemiausia (ketvirto balso, vadinamo *tranavimu*) partija kadaise galėjusi būti *ūžtinė* – galbūt tęsiamas burdonas (Račiūnaitė-Vyčinienė 2010: 18). Kad tai gali artimai sietis su instrumentine muzikavimo tradicija, kurią smarkiai veikė ilgą laiką jos dalimi buvęs dūdmaišis, patvirtina ir tas faktas, kad *ūžimu* dar ir šiandien grojimą bet kokiu muzikos instrumentu (smuiku, armonika, lamzdeliu) vadina gervėtiškiai[31]. Taigi, straipsnio autorės manymu, galima teigti, kad Lietuvoje dėl dūdmaišio įtakos taip pat susiformavo dainų melodijų tipas ir savitas atlikimo su burdono pritarimu stilius, kuris buvo populiarus greičiausiai XVIII–XIX a. (Dūdmaišio atliekamų melodijų specifiką, t. y. vingrumą ir nežymų dermės nepastovumą, galima išgirsti ir kai kurių rytų aukštaičių dainininkų vienbalsių dainų atlikime.) Iš kaimo gyvenimo pasitraukus kitados buvusiam labai madingam dūdmaišiui, nyko toks dainavimo būdas, o kartu ir vingriosios melodijos ir pritarimas bosuojant, užleisdami vietą tercijų bei kvintų intervalų „tūravojimu“ pagrįstam homofoniniam daugiabalsumui. Šitaip mano ir A. Nakienė, susiejusi senuosius Dysnos ir Adutiškio įrašus su tautosakos rinkėjo Juozo Kartenio Gelvonų-Deltuvos valsčiuje 1935–1936 m. užrašytomis dainomis ir pastebėjusi, kad šios melodijos geografiniu požiūriu yra artimiausios E. Volterio įrašams (Nakienė 2011). Šioje vietoje neįmanoma neprisiminti folkloro ansamblių pamėgtos „Dūdos“, kurioje apdainuojamas dūdos gaminimas, derinimas ir dūdavimas, užrašytos J. Kartenio Sedūnų kaime (Gelvonų vls.):

Duosiu Petrui pupų bliūdą,
Tegul pučia savo dūdą,
Tyr lyr dūda dūda.

Duosiu pupų dar daugiau,
Tegul pučia dar labiau,
Tyr lyr dūda dūda... ir t. t.

Įvairių Europos tautų etniniame muzikavime įsigalėjęs dūdmaišis turėjo didelę įtaką ir instrumentinei muzikai. Kaip minėta, 1908 m. į volelius buvo įrašyta

31 2010–2011 m. kompleksinėse Gervėčių ekspedicijose mokslininkai jokių žinių apie dūdavimą dūdmaišiu neužfiksavo.

ir dūdmaišiu kartu su smuiku grojami kūriniai. Įdomu, kad dūdmaišio ir smuiko duetas yra laikomas seniausia ansamblio su dūdmaišiu sudėtimi. Pasak J. Mangos, XVI a. Vengrijoje dūdmaišiui ypač išpopuliarėjus, jis pradėtas derinti prie kitų muzikos instrumentų, pirmuosius ansamblius sudarė smuikas su dūdmaišiu, vėliau prisidėjo ir kiti instrumentai (Manga 1988: 40). Smuiko ir dūdmaišio ansamblis minimas beveik visuose straipsnyje aptartuose įvairių tautų muzikavimą aprašančiuose šaltiniuose. Todėl neabejotina, kad kaip tik smuikavimui jis ir padarė didžiausią poveikį. I. Tõnuristas aprašo dūdmaišio ir smuiko duetą, kai dūdmaišis grojo tik burdoną dviem ūkais, o smuikas griežė melodiją. Pasak jo, noras, kad skambėtų dūdmaišio bosavimas, lėmė smuikininkų ansamblių atsiradimą, kur vienas muzikantas griežia melodiją, o kitas traukia burdono bosą (Tõnurist 1976: 52). Straipsnio autorė mano, kad ir smuikavimo būdui, vis užkabinant laisvą „burdoninę" stygą, o galbūt net ir basetlos įtraukimui į styginių ansamblius taip pat galėjo turėti įtakos noras „atkurti" sodrų dūdmaišio skambesį. V. Muktupavelo nuomone, maždaug XVII a. antroje pusėje Baltijos šalyse paplitęs smuikas pamažu išstūmė senuosius šokių muzikos instrumentus. Labai populiarus smuikas tapo XIX a.; tai liudija ir laikraščių straipsniai. Antai *Latviešu avīzes* 1865 metais rašo, kad dabar šokama griežiant smuikams, o ankstesniais laikais – dūdmaišiui (Muktupāvels 2002: 45). Kad kaip tik smuikas ir galėjo būti pagrindinis dūdmaišio išstūmėjas, rodo ir Švedijos pavyzdys. Dalarnos regione, kuris buvo garsus dūdavimo tradicija, ypač XIX a., taip pat buvo mėgstamas smuiko ir dūdmaišio duetas. XX a. antroje pusėje šis regionas garsėjo jau tik smuikavimo tradicija.

Dar keletas minčių apie dūdą ir jos paplitimą

Ar dūdmaišis tikrai buvo toks pat populiarus Lietuvoje, kaip ir kaimynų tautose? Ar juo grota visuose regionuose? Aptariant šiuos klausimus, reikėtų dar kartą grįžti prie 1941 m. lietuviškoje spaudoje paskelbto K. Moszyńskio straipsnio. Jis rašo, kad jam nieko nežinoma apie dūdmaišio vartojimą Žemaitijoje, ir tęsia: „Nebuvimas dūdų Žemaičiuose, turint galvoje kadaise jų visuotinumą Estijoje, paplitimą Latvijoje, žiemių Baltgudijoje, Aukštaičiuose, Mozūrijoje ir p., yra visais atvejais įdomus faktas ir labai aiškintinas" (Moszyński 1941: 59). Iškeldamas klausimą, lenkų etnologas beveik pats į jį ir atsako. Žinoma, kad dūdmaišis turėjo būti paplitęs ir Žemaitijoje, bet tikriausiai čia jis išnyko gerokai anksčiau nei kitose Lietuvos vietose. Beje, jei ne istoriniai šaltiniai, tikriausiai neturėtume jokių žinių ir apie dūdmaišio naudojimą Mažojoje Lietuvoje.

Nuo Biržų kilęs A. Sabaliauskas 1904 m. rašo, kad *kūlinės su ūku* jis jau nematė, tačiau iš žmonių pasakojimų žinojo, kad anksčiau ji buvusi naudojama (Sabaliauskas 1904: 37). 1937 metais aplink Sartų ežerą gyvenančių žmonių buityje *kulinės dūdos* neberado ir A. Mažiulis; instrumentą jis apibūdino remdamasis

žmonių prisiminimais (LTR 1246/47/). Dūdmaišio paplitimo geografiją papildo ne tik straipsnyje suminėti šaltiniai, bet ir instrumento vardai: *Labanoro dūda*, *Vilniaus dūda*, *Alvito dūda*, kurie rodo jį buvus garsų ne tik Labanore, bet ir Vilniuje, Alvite (Vilkaviškio raj.). *Dūda*, *dūdavimas*, *dūdorius* gana dažni tautosakoje: talalinėse, vaikų, didaktinėse, humoristinėse, vaišių, vestuvinėse ir kitų žanrų dainose, rateliuose, žaidimuose ir šokiuose, patarlėse bei priežodžiuose ir t. t. Stasys Paliulis, straipsnyje „Dūda" pacitavęs vieną tokių dainų, užrašytų Dzūkijoje, net pasvarsto, kad „dzūkuose buvo, matyt, laikas, kad per vestuves tik dūda ir tedūduodavo" (Paliulis 1933). Nesileidžiant į dūdos įvaizdžio tautosakoje nagrinėjimus (jų tiek daug, kad galėtų būti kito straipsnio tema), norėtųsi pažymėti, kad nors *dūda*, *dūdavimas* ir *dūdorius* dažniau minimi rytų Aukštaitijoje užrašytos tautosakos pavyzdžiuose, tačiau jų esama ir kituose Lietuvos regionuose, vienas kitas – ir Žemaitijoje.

Kad žodžiai *dūda* ir *dūdavimas* buvo giliai įleidę šaknis į žmonių pasąmonę, rodo ir tai, jog *dūdavimu* buvo įvardijamas grojimas bet kokiu (dažniausiai naujai pasirodžiusiu) muzikos instrumentu: *dūduojama* smuiku[32], lūpine armonikėle, armonika, net vargonais ir pianinu. Vienas žymiausių XX a. Peterburgo armonikos virtuozų Juozas Belejūnas, gyvenęs Antanų kaime (Švenčionių raj.), pasakodamas savo biografiją, vis kartojo: „kuokynėse kaime padūduodavau", „anksčiau gražiau padūduodavau" ir pan. (Striužas 2001: 618, 619). Visokios rūšies muzikos instrumentai vadinami *dūdomis*, o muzikantai, net vargonininkai – *dūdoriais* (Dundulienė 1987). Šią vasarą 86 metų pateikėjos, kilusios nuo Darbėnų ir gyvenančios Palangoje, paklausus apie dūdas, turint galvoje varinius pučiamuosius instrumentus, ji pataisė, kad žemaičiai dūdomis vadino dumplinius instrumentus (LTRF cd 562/01/). Tradiciniais Žemaitijoje tapusių pučiamųjų orkestrų variniai instrumentai šiaurės vakarų ir vidurio Žemaitijoje dažniausiai vadinami *triūbomis* (*trūbomis* ir pan.), o muzikantai – *patriūbočiais*, *trūbininkais*. Tačiau pietų Žemaitijoje, Tauragės apskrityje, šie instrumentai vadinami *dūdomis*, *dūdų orkestrais*, o muzikantai – *dūdoriais* (žr. Batavičius 1995).

Taigi kodėl Žemaitijoje dūdmaišis išnyko gerokai anksčiau nei kitoje Lietuvos dalyje? Kas privertė dūdmaišį kur kas anksčiau pasitraukti iš žemaičių muzikavimo tradicijos? Kaip minėta, smuikas Baltijos šalyse, taip pat ir Lietuvoje galėjo paplisti maždaug XVII a. antroje pusėje. Pasak Gailos Kirdienės, palyginti su kitais Lietuvos etnografiniais regionais, kaip tik Žemaitijoje būta daugiausia smuikininkų, šis regionas pastaruosius pusantro šimto metų pasižymėjo labiausiai išplėtotomis smuikavimo tradicijomis (Kirdienė 2000: 16). Prisiminkime, kad šiame regione

32 Berlyno fonogramų archyve saugomame E. Volterio Dysnoje (Tverečiaus par.) įrašytame volelyje Li Wo 23 girdime jam grojusių muzikantų F. Krasausko ir J. Voldemaro balsus: „Dūdava skripkon Feliksas Krasauskas", „Ė dūdan dūdava Voldemaras Juzas."

galbūt jau prieš smuiką šokių muzika buvo skambinama ir kanklėmis, o nuo XIX a. antros pusės vestuvėse ir kitose šventėse ima įsigalėti variniai pučiamieji, armonikos tipo instrumentai, kurie visiškai perima iš dūdmaišio turėtas funkcijas ir net ištrina prisiminimus apie jį.

IŠVADOS

Apibendrinant labiausiai norėtųsi sugrąžinti dūdmaišiui jo nepelnytai prarastas pozicijas lietuvių etniniame muzikavime ir mūsų šalies etnokultūroje. Iki šiol buvo manoma, kad, prieš Lietuvą užplūstant smuikams, cimbolams, kiek vėliau – armonikos tipo instrumentams, kaimo bendruomenės apeigose ir pasilinksminimuose buvo muzikuojama autochtoniniais etniniais muzikos instrumentais, šokami dainuojamieji rateliai, sutartinės. Šią nuostatą, kuria vadovavosi ir straipsnio autorė, paneigia atliktas tyrimas. Paaiškėjo, kad XVI a. (galbūt ir gerokai anksčiau) dūdmaišis jau buvo populiarus ir plačiai naudojamas. Tai patvirtina pats pirmasis J. Bretkūno muzikos instrumentų sąrašas. Jame randame net dvi dūdmaišio rūšis: didįjį (*dudaragine*) ir mažąjį (*murenka*) dūdmaišius. Patekęs į Lietuvą kartu su keliaujančiais muzikantais, plitęs per dvarus ir miestus, dūdmaišis tapo vienu svarbiausių, o kai kur gal ir vieninteliu liaudies muzikos instrumentu. Juo grota per vestuves, krikštynas ir kitas svarbias apeigas, šventes, be jo savito balso buvo neįsivaizduojami jokie vakarėliai ir kiti pasilinksminimai. Keletą šimtmečių karaliavęs miestelių mugėse, atlaiduose, smuklėse ir kaimo bendruomenės papročiuose, dūdmaišis padarė didelę įtaką liaudies muzikos – ne tik instrumentinės, bet ir vokalinės – raidai. Dėl jo įtakos susiformuoja tam tikras daugiabalsis dainų atlikimo būdas, tiksliau – burdoninis pritarimo stilius, pagrįstas vieno arba dviejų bosinių garsų kartojimu. Vingrios dūdmaišio melodijos galėjo daryti poveikį rytų Lietuvoje ir Dzūkijoje paplitusioms puošniosioms rugiapjūtės ir kitų žanrų dainų melodijoms. Palengva į liaudies kultūrą įsiliejęs ir kartu skambėjęs smuikas, perėmęs dūdmaišio melodijų stilistiką, jį išstūmia iš miestelių ir bažnytkaimių muzikavimo tradicijos. Anksčiausiai (galbūt dar XVIII a.) dūdmaišis išnyksta Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje, kitur juo griežiama iki XIX a. vidurio. Daugumoje Vidurio Europos šalių buvęs itin populiarus ir likęs atšiaurių, sunkiai permainas įsileidžiančių kalnų piemenų instrumentu, dūdmaišis praėjusio šimtmečio pradžioje vis dar aptinkamas ir rytų Lietuvos giriose išsidėsčiusiuose atkampiuose kaimuose. Iš madingo ir mėgstamo muzikos instrumento XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje jis tampa atgyvena, ubagų *kuline*.

Post scriptum. Vis dėlto straipsnį baigti norėtųsi optimistine gaida: nepelnytai užmirštas dūdmaišis atgimsta ne tik Latvijoje, Estijoje, Baltarusijoje, bet ir Lietuvoje. Vakarų Europos šalyse (Italijoje, Ispanijoje, Bretanėje, Škotijoje, Airijoje ir kitur) jo atgimimas įvyko daug anksčiau, dūdmaišis tapo net kai kurių šalių nacionaliniu simboliu. Lietuvoje jau gerą dešimtmetį dūdmaišiu grojama folkloro ansambliuose, jis įtraukiamas į džiazo projektus („Tylos Labanoro“ ir kt.), Vilkijoje įsikūrusiame Antano ir Jono Juškų muziejuje nuo 2008 metų vyksta kasmetiniai Lietuvos dūdmaišininkų susipūtimai, rengiami šio originalaus muzikos instrumento puoselėtojo ir gaivintojo Gvido Kovėros (žr. jo sukurtą interneto svetainę *www.dudmaisis.lt*).

ŠALTINIAI

BsOD – *Ožkabalių dainos*, kn. 1, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 9), Vilnius, 1998.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas*, t. I–XX, Vilnius, 1941–2002, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.

LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas

LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka

LTR JDR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas, J. Dovydaičio rankraščiai, 7 sąsiuvinis, a pluoštas.

PMI – *Pasaulio muzikos instrumentai: Iliustruota enciklopedija*, versta iš anglų kalbos, Vilnius, 1999.

LITERATŪRA

Allmo Per-Ulf 1990. *Säckpipan i Norden*, Stockholm & Uppsala.

Bretkūnas Jonas (vert.) 1590. *Biblia tatai esti wisas Schwentas Raschtas*, Lietuwischkai perguldita per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziuie, 6 d., p. 135. Rankraščio fotokopija saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje.

Baltrėnienė Marija 1980. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*, d. 2, Vilnius, p. 28–31.

Baltrėnienė Marija, Apanavičius Romualdas 1991. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*, Vilnius.

Bartusevičius Vladas 1973. Kuo grota Lietuvoje prieš 400 metų, *Kultūros barai*, Nr. 9, p. 69–71.

Batavičius Albinas 1995. *Tauragės apskrities dūdų orkestrai*, Tauragė.

Donaldson William 2000. *The Highland Pipe and Scottish Society 1750–1950: Transmission, Change and the Concept of Tradition*, Edinburg.

Dovydaitis Jurgis 1966. Labanoro dūda, kn.: *Ignalinos kraštas*, Vilnius, p. 175–178.

Dundulienė Pranė 1987. Vilniaus dūda, *Kultūros barai*, Nr. 4, p. 64–66.

Jucewicz Ludwik Adam 1840. *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*, skreślona przez Ludwika z Pokiewia, Wilno.

Juodpusis Vaclovas 1966. Apie dainų melodijas, kn.: *Ignalinos kraštas*, Vilnius, p. 193–195.

Jurkštas Vytautas 1965. Labanoro dūda, *Kultūros barai*, Nr. 10, p. 40–41.

— 1976. Labanoro dūda, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 2, p. 39, 48.

Juška Antanas 1955. Svotbinė rėda, kn.: *Lietuviškos svotbinės dainos*, t. 2, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, Vilnius, p. 285–376.

K. S. 1928. Labanoro dūda, *Lietuvos aidas*, 1928, geg. 10, Nr. 81 (295), p. 4.
Kirdienė Gaila. 2000. Liaudies smuikavimas Žemaitijoje, *Žemaičių žemė*, Nr. 2 (27), p. 16–19.
— 2009. *Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika*, Vilnius.
Ling Jan [et al.] 1980. *Folkmusikboken*, Stockholm.
Mačiulskis Vidmantas 2010. *Lietuvininkų etninė choreografija: regioninis savitumas: Daktaro disertacija*, Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas.
Manga János 1988. *Hungarian Folk Songs and Folk Instruments*, Budapest, p. 39–48.
Montagu Jeremy 2007. *Origins and Development of Musical Instruments*, Lanham–Toronto–Plymouth.
Moszyński Kazimieras 1941. Kai kurie liaudies muzikos įrankiai Lietuvoje, *Gimtasai kraštas*, Nr. 1-2 (28-29), p. 51–64.
Muktupāvels Valdis 2002. Musical Instruments in the Baltic Region: Historiography and Traditions, *The World of Music*, vol. 44 (3): *Traditional Music in Baltic Countries*.
Nakienė Austė, Žarskienė Rūta (sud.) 2003. *Suvalkijos dainos ir muzika. 1935–1939 metų fonografo įrašai*, sudarė A. Nakienė, R. Žarskienė, Vilnius.
— 2007. *Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos 1908–1942*, Vilnius.
Paliulis Stasys (priskiriama) 1933. Dūda, *Skautų aidas*, Nr. 2, p. 10–11.
Petrauskas Mikas. *Iš muzikos srities*, Chicago, Ill., 1909.
Pretorijus Matas 2006. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3: *Prūsijos topografija*, parengė Ingė Lukšaitė, Vilnius.
Przerembski Zbigniew Jerzy 2006. *Dudy: Dzieje instrumentu w kulturze staropolskiej*, Warszawa.
— 2007. *Dudy: Instrument mało znany polskim ludoznawcom*, Warszawa.
Račiūnaitė-Vyčinienė Daiva 2010. Nibragalio kaimo dainavimo tradicija, kn.: *Ne del' ta dainuojam: Nibragalio kaimo dainos*, sudarė ir parengė Daiva Vyčinienė-Račiūnaitė ir Vitalija Vasiliauskaitė, Panevėžys, p. 9–25.
Sabaliauskas Adolfas 1904. Sutartines ir musu muzikos inrankiai, *Dirva-Žinynas*, Nr. 4, p. 25–39.
Sachs Curt 1940. *The History of Musical Instruments*, New York.
Sliužinskas Rimantas 1990. *Labanoro dūda: (Istorinė apžvalga ir mokymosi groti metodika)*, Vilnius.
— 1991. Pūskim Labanoro dūdą, *Liaudies kultūra*, Nr. 3, p. 43–44, Nr. 4, p. 37–39.
Striužas Valdas 2003. Muzikantai, šokėjai, rateliai ir šokiai: Nepakartojamasis Juozas Belejūnas, kn.: *Adutiškio kraštas: Straipsnių rinkinys*, Vilnius, p. 617–622.
Tõnurist Igor 1976. The Estonian Bagpipe, in: *The Brussels Museum of Musical Instruments Bulletin*, vol. 6: *The Bagpipes in Europe*, part I, editor René Maeyer.
Vaitkevičius Vykintas 2009. *Neris. 2007 metų ekspedicija*, kn. I, Vilnius.
Žiogas Juozas 1911. Apie „kulinę su ūku", *Lietuvių tauta: L. Mokslo draugijos raštai*, kn. II, d. I, p. 108–109.
Беляев Виктор Михайлович 1990. Русская народная инструментальная музыка, кн.: *Виктор Михайлович Беляев (1888–1968)*, Москва, p. 24–56.
Вертков Константин Александрович 1975. *Русские народные музыкальные инструменты*, Ленинград.
Вертков К., Благодатов Г., Язовицкая Э. 1975. *Атлас музыкальных инструментов народов СССР*, Москва.
Герасимов Олег 1996. *Народные музыкальные инструменты мари*, Йошкар-Ола.
Зеленин Дмитрий Константинович 1991. *Восточнославянская этнография*, Москва.
Кашкурэвіч Тодар 2008. Літоўская дуда: Інструмент-міф, *Druvis*, No. 2, p. 101–112.
Линг Ян 1981. *Шведская народная музыка*, Москва.
Маслов А. Л. 1909. *Иллюстрированное описание музыкальных инструментов, хранящихся в Дашковском этнографическом музее в Москве*, Москва.
Назина И. Д. 1979. *Белорусские народные музыкальные инструменты: Самозвучащие, ударные, духовые*, Минск.

Руднева А. В. 1975. *Курские танки и карагоды: Таночные и карагодные песни и инструментальные танцевальные пьесы*, Москва.

Скорабагатчанка Альбина 1997. *Народная інструментальная культура Беларускага Паазер'я*, Мінск.

Черных А. 1989. *Советское духовое инструментальное искусство*, Москва.

Forgotten Musical Instruments: Bagpipe and Lithuania

RŪTA ŽARSKIENĖ

Summary

Bagpipe, having travelled from the Orient via the Arabic countries to Europe as early as the beginning of the historical times, became one of the most popular musical instruments of the Middle Ages and the Renaissance. Having reached even the furthermost outskirts of Europe, the bagpipe was used not only as a popular musical instrument, but also as a professional one, being employed in the military, at court or for the civic entertainment. The 16th–17th centuries may be regarded as the "golden age" of the bagpipe in the Eastern Europe. By the 18th century, when fiddles and other string instruments grew increasingly popular, bagpipes got gradually displaced from court and the civic usage, remaining exclusively the folk instruments.

Bagpipe has hitherto escaped detailed research by the Lithuanian scholars, who considered the surviving data regarding its usage to be extremely scant. The author adopts a complex attitude in this article, discussing both the centuries-long history of the bagpipe's spread and its development, comparing similar phenomena from different countries, attempting to reconstruct the role of the bagpipe in the rural customs, and analyzing peculiarities of its repertoire and style of performing. According to the results of her analysis, the bagpipe, having been brought to Lithuania by the travelling musicians, got spread via courts and cities, finally becoming one of the most popular or in some places even the only popular folk musical instrument. The *Dūda, Kulinė dūda, Labanoro dūda*, etc. used to be played at weddings, christenings and other important rituals and festivals, as well as at parties and other public entertainments. Having for several centuries prevailed in the market-squares and inns, during feasts and rituals of the rural community, bagpipe has considerably influenced the development of the folk music – both the instrumental and the vocal one. As the result of its impact, shaping of a certain polyphonic mode of folk singing could be named, more precisely – singing with bourdon accompaniment, based on repetition of one or two bass sounds. The intricate melodies performed by bagpipe could have affected the ornate melodies of the rye harvesting songs, very popular in the Eastern and Southern Lithuania, and other kinds of folksongs. Fiddle, which gradually penetrated the popular culture and was at first used along with bagpipe, inherited the stylistic features of the bagpipe melodies and subsequently replaced the latter in the musical tradition of the small towns and villages. Like in the majority of Middle European countries, where bagpipe also had in its time enjoyed extreme popularity, subsequently remaining the instrument only favored by the conservative shepherds from severe upland regions, in the beginning of the 20th century bagpipe used to be still played in the remote villages scattered in the woodlands of the Eastern Lithuania. In the end of the 19th–beginning of the 20th century, it was the instrument most frequently played by the travelling country beggars.

Gauta 2011-11-11